

NŐK AZ EGYETEMEN.

II.

A női lélek.

A „hosszú haj, rövid ész“-féle közmondás igazolására, mely valamiféle formában a legtöbb nép velős szólásmódjai között a férfi értelmi rátartóságát képviseli, már a XVIII. század frenológusai megtalálni vélték az anatómiai alapot a nő viszonylag kisebb fejtérfogatában. Gall utal arra, hogy már az antik világ szobrászainak finom valóságérzéke az isteneket, héroszokat és filozófusokat mindig sokkal nagyobb fejjel ábrázolta, mint a nőket. Az agyvelősúly-mérésekből később kitűnt, hogy már az újszülötteknél a fiúk agyvelejének súlya tíz grammal több, mint a lányoké: két és fél éves korig ez a különbség átlag 110 grammra emelkedik, a felnőttéknél 135 grammra. Azonban ebből a nők szellemi képességeire következtetést vonni egyáltalán nem lehet, mert a nők kisebb agysúlyát átlag kisebb testsúlyuk és kisebb testfelületük eléggé érthetővé teszi. Különben is az agyállomány működésére nézve nem egyedül a súly, vagyis az agytömeg nagysága a döntő, hanem az agysejtek és rostok organizációja és finomabb szerkezete. Egy toronyóra nem szükségképpen jár jobban, mint egy zsebóra (E. Bumm: Über das Frauenstudium. 1917. 8—9.). Ami a „gyengébb“ nem testi szervezetét illeti, ez általában kétségkívül kisebb, finomabb és karcsúbb alkotású, csekélyebb izomerejű és munkabírású, kevesebb ellenálló-képességű.

Alapkérdésünk a szellemi pályákra vonatkozik, tehát bennünket itt elsősorban a *női lélek* tipikus természete érdekel. Ennek vizsgálata csak az utóbbi két évtizedben, a modern differenciális pszichológia módszereinek kialakulása után ölthetett szigorúbban tudományos jelleget. A régebbi kutatók a női lelket vagy egyoldalúan fiziológiai-orvosi szögből nézték (Mantegazza, Lombroso, G. Ferrero, P. J. Möbius), vagy csak elszigetelt szubjektív megfigyelések általánosítása alapján szerkesztették meg a női psziché képét. Az is gyakori, hogy nem az átlagos típust iparkodtak megállapítani, hanem egyes kiválóbb nő-egyénségek lelkének elemzése alapján akarták konstatálni, milyen a női lélek általában. Továbbá a megfigyelésben, az anyag gyűjtésében, kiválasztásában és feldolgozásában sokszor érvényesült a kutatónak a nőkről már eleve határozottan kialakult eszméje, jó vagy balítélete, mely bizonyos tényeket, mint vele ellenkezőket vagy észre sem vett, vagy egyenest helytelenül értelmezett. A mai differenciális pszichológiai kutatás iparkodik e hibaforrásokat kiküszöbölni: a különböző kísérleti, enquete- és statisztikai módszerekkel exaktabb és objektívebb jelleget kölcsönöz a vizsgálatnak, lehetővé teszi a vizsgálatoknak s ezek eredményeinek a különböző kutatók részéről való kölcsönös ellenőrzését és javítását. A modern pszichológiai kutatás egész apparátusával készült az idevágó

tudományos irodalom legkitünőbb terméke, G. Heymansnak, a groningeni egyetem tanárának könyve: *Die Psychologie der Frauen* (2-ik jav. kiadás, 1924. 302 lap). Anyagának bősége, lépésről lépésre haladó módszeres eljárása, szigorúan tudományos objektivitása, az eddigi vizsgálatok kritikai feldolgozása messze valamennyi hasonló mű fölé emeli.

Először a nő tipikus érzelmi és akarati, majd értelmi életét és intelligenciáját vizsgáljuk, hogy azután e vizsgálat alapján következtetéseket vonhassunk a női léleknek egyes szellemi pályákra való alkalmasságára vonatkozóan.

Érzelem és akarat.

Mind a pszichológusok, mind a mindennapi élet megfigyelői valamennyien megegyeznek abban, hogy a nők érzelmi élete mélyebb és gazdagabb, a nők érzelmi rezonanciája sokkal erősebb, kiterjedtebb és változékonyabb, mint a férfiaké, sőt, hogy mindazoknak a sajátságoknak, melyekben a nő lelki élete a férfitől tipikusan különbözik, a végső gyökere éppen a nő fokozott *emocionalitásában* található meg.

A nőknél sokkal gyengébb benyomásoknak már érzelmi koefficiensük van, náluk az érzelmi küszöb sokkal mélyebben van, mint a férfiaknál. Viszont ugyanazokra a benyomásokra a nők érzelmileg általában sokkal erősebben hatnak vissza, mint a férfiak. Ez már a kisgyermekéknél megállapítható: a fiúknak inkább tárgyi, a lányoknak érzelemszerű, értékelési irányú az érdeklődése; a fiúk, ha új, addig nem látott tárgyra bukkanak, első kérdésük: mi ez? mire való? hogyan került ide?, míg a lányok így kiáltanak föl: de szép! de csúnya! Továbbá a lányok sokkal fogékonnyabbak a dicséret, vagy dorgálás iránt, hamarább meghatódnak, minden apróság miatt hamarább megsértődnek vagy lelkesednek, sírnak vagy nevetnek, sokkal érzékenyebbek és ingerlékenyebbek, a vizsgálatok előtt sokkal nyugtalanabbak és idegesebbek, mint a fiúk. Mindezt Heymans (=H) a holland iskolákban a megfelelő módszerekkel elég exaktan megállapította (H. 64, 289); de ugyanez konstatálható a magyar iskolákban vagy szülői háznál is. A felnőtt nőknél is általában mindenütt ugyanez az élenk érzelmi reakció tapasztalható: erősebben és mélyebben érzik a gyönyört és a fájdalmat, jobban tudnak szeretni és gyűlölni, remélni és aggódni, valamit eleve rokon- vagy ellenszenvvel fogadni, mint a férfiak. Az érzelmelek külső szimptomái: az elpirulás, sírás, nevetés, a hirtelen hangmoduláció, az arckifejezés és a testtartás változása, a túlzó kifejezések használata (szuperlativizmus), az illúzió és hallucináció, az elájulás a nőknél hasonlíthatatlanul gyakrabban lép föl, mint a férfiaknál (H. 65). Minden benyomás azonnal az érzelmelek prizmáján megtörve jelentkezik náluk, nem tudnak közönyösek lenni, a legkisebb dologot is túlságosan tragikusan fogják föl, a végletekre hajlók. Szenvedélyesen pártoskodók: ahol a férfi semmi okot sem lát arra, hogy mások viszályába beleelegyedjék, a nő mindjárt hajlandó nyíltan, vagy legalább titokban, pártállást foglalni. Minthogy a nőknek fokozott az emocionalitásuk, a fantázia pedig elsősorban az intenzív érzelmelekből táplálkozik, a nők fantáziája könnyen „neki bogárzik“ (Arany J.), a jövő boldogságot vagy boldogtalanságot sokkal élenkben színezi ki, mint ahogy a férfi szokta. Mivel pedig a szerencsétlenséget már előre a maga egész fájdalmában elképzeleli és átéli, ha ez bekövetkezik, már előre alkalmazkodik hozzá, nem lepődik meg rajta, könnyebben viseli, mint a

férfi: a nők nagyobbak a szenvedésben, mint a másik nem. Nagyobb eredeti emccionalitásuk teszi érthetővé, hogy sokszor maguk keresik az affektív ingereket, a kockázatos feszültséget. Ósanyánk, Éva óta közmondásszerű a nők hajlamossága a tiltott dolgokra. Különösen szeretik a nagy émoációkkal járó drámai jeleneteket; ismeretes, hogy milyen élenken érdeklődnek a szenzációs bűnesetek tárgyalása iránt (a bíróságot jegyekért ostromolják). Amerikai nők közül többen a nagy gonosztevők autogrammját gyűjtötték és ajándékokat küldtek nekik a börtönbe. A történelem tanúsítja, hogy a nők mindig nagy számban jelentek meg a borzalmas, vagy indulati rázkódással járó látványosságokon: gladiatori játékokon, bikaviadalokon, kivégzéseknél. (H. 73.) „A fájdalom gyönyöre“, a *luxury of pity* gyakoribb túltengő emccionalitásuk miatt a nőknél, mint a férfiaknál.

Enquête-módszerrel is megállapítást nyert, hogy a nőknél gyakoribb és intenzívebb a félelem indulata, főképp a pillanatnyi veszedelemmel szemben, mint a férfiaknál; ellenben állandó veszedelemben, betegségnél a nők átlag nagyobb bátorságot és lelki erőt tanúsítanak, mint a férfiak. Mélyebben gyökerező és általánosabb a nőknél a vallásos érzelem is, melynek életükben nagyobb szerepe is van. Amint a nők régi vallásukhoz szívósabban tudnak ragaszkodni, mint a férfiak, éppúgy, ha egyszer új valláshoz csatlakoznak, ennek a férfiaknál sokkal rajongóbb hívei és terjesztői; az amerikai szektáknak, nálunk a baptizmusnak, anabaptizmusnak, legújában az adventizmusnak a nők a legfanatikusabb apostolai. „Az exstatikusok és stigmatizáltak is, kik a vallásos koncentráció legfokozottabb formáját képviselik, túlnyomórészt a női nemhez tartoznak.“ Ugyanesak a nők között akad a legtöbb hívője a teozófus, spiritiszta, telepatista gondolatoknak és mozgalmaknak. E tényeket Heymans a nők nagyobb affektív szükségleteiből s az analízis iránt való idegenkedéséből magyarázza. A titokzatos, a homályos, az érthetetlen — mondja (79) — a tipikus férfinál elsősorban az értelmi funkciókat ingerli, a tipikus nőnél ellenben az érzelmet s a fantáziát; amaz a jelenséget elemeire bontani s megérteni akarja, emez a meghódolás, félelem, remény érzelmeiben oldja föl. Az érzelmeket főképp a *konkretumok* váltják ki, innen érthető a nőknek tipikus idegenkedése az absztrakttól; az utóbbi az érzelmi hatás szempontjából nem tud náluk versenyezni a konkretummal s így az érdeklődés fölkeltésében alul marad. Ha valami absztrakt tárgy iránt a nők érdeklődnek s lelkesednek, akkor is ez nem annyira önmagáért vonzza őket, mint inkább valamely konkrét képviselője miatt, pl. valamely tudományos ismeret a professzor személye, vagy egy pártprogram a pártvezér miatt. Az intellektuális, vagyis a tiszta gondolkodást kísérő logikai érzelmek is viszonylag kisebb jelentőségűek az átlagos nőnek, mint az átlagos férfinak lelki életében. Esztétikai érzelmük, a szép iránt való fogékonyságuk általában fejlettebb, mint a férfiaké. Azért mégis ritkább viszonylag köztük az igazi műkritikus; érzelmhajtotta élenk fantáziájuk ugyanis a műalkotást önmagából hajlandó kiegészíteni, kikerekíteni és megszépíteni, másrészt értékítéletüket nagy mértékben módosítják a nem-esztétikai, magából az ábrázolt tárgyból fakadó érzelmek. Hogy a nőt igen sokszor nem az esztétikai forma, hanem maga az ábrázolt tárgy érdekli, jellemzően bizonyítja az a közismert tény, hogy a nők a regények olvasása közben egyszer csak a regény végére fordítanak, vajjon mi lesz a hőssel? (H. 81).

A nők fokozott érzelmi impulzivitásának megvannak lelki életük

akarati dimenziójában is a maga következményei. Így a nők akarását és cselekvését értelmi megfontolás és elvek helyett viszonylag többször irányítják érzelmi koefficiensű indítékok, mint a férfiakét. Ennek oka az, hogy az érzelmi színezetű gondolat tartalmak, mint motívumok, a nőknél inkább magukra koncentrálnak az egész figyelmet, miközben a csekélyebb erejű érzelemtől kísért vagy éppen közömbös, „hideg“ képzetek, amelyek pedig megfontolásra érdemesek volnának s az akarati aktus irányát módosítanák, föl sem merülnek a tudatban. Így mindjárt az első, erősebb érzelmi rezonanciájú motívum győzedelmeskedik. Az érzelmeknek az akarást impulzív és hirtelen irányító tipikus szerepéből érthető a nők sokszor emlegetett kiszámíthatatlansága, szeszélyessége, következetlensége: a férfi azt hiszi, hogy a nőt már alaposan kiismerte, s minduntalan meglepetés éri: most túlságosan bőkezű és pazarló, majd fősvény és kapzsi, most fényűző s nagy igényei vannak, majd meg a legegyszerűbb élet után sóvárog. Ezt az egymással ellentétes viselkedést egyesek elhamarkodva mindjárt hisztériának minősítik. Pedig egyszerű oka a női lélekben gyökeröző fokozott emocionális, mely a tudattartalmak körét megszükiti s majd ezt, majd azt az éppen erősebb érzelmi színezetű, esetleg az előbbivel ellentétes tartalmat, mint motívumot, engedni uralomra jutni. Innen a nők impresszionizmusa.

A nőknek ezzel az érzelmi és akarati változékonyságával nincsen ellentétben túlnyomó részüknek átlagos *konzervativizmusa*. A nő akarati irányára általában konzervatívabb, mint a férfié. Ezt már természetadta hivatása is magyarázza. A nőnek számos őrző, konzerváló funkciója van: őrzi a gyermeket s vele a fajt; őrzi a meglévő kultúrát, mikor nevelés útján gyermekére átszármasztja; őrzi, mint a ház gazdasszonya, a vagyont, melyet urával közösen szerez: mindez a esőndes munka konzervatív jellegű. A tipikus nő másban is konzervatív marad: szívósabban ragaszkodik a régi szokásokhoz, megszentelt hithez és hagyományokhoz, régi gazdasági formákhoz, mint a férfi: a szokás ereje, „a kátyuk kultusza“ náluk nagyobb. Azonban amilyen szívósan tudnak a nők a hagyományok érzelmi értékéhez ragaszkodni s ebben túlszárnyalják őket az új nézetek radikalizmusában, az új társadalmi vagy vallásos eszmények fanatikus kultuszában is. A nők között jóval több az egészen konzervatív s az egészen radikális, mint a férfiak között; az utóbbiak sorában viszonylag több a mérsékelten haladó. A nő konzervativizmusa a hagyomány érzelmi értéke mellett abból a tipikus tulajdonságából is érthető, hogy idegenkedik a gondolati elemzéstől és absztrakciótól, mely a merev hagyományokat mindenütt kikezdi. Ha viszont akár értelmi belátás, akár valamely nagy emóció hatása alatt a hagyománnyal szakít, akkor fokozott érzelmi gerjedékenysége megint nem engedni a féltőn megállani, a másik szélsőségre csap át, mint Fénélon mondotta: *extrêmes en tout*. Mind konzervatív, mind radikális irányban teljesen kiéli magát: az érzelmi szempontból kevésbé ingerlő középut a női lelket ritkán elégíti ki. Innen érthető, hogy a 60-as évek elejétől kezdve az orosz anarchisták és nihilisták között annyi az előkelő nemes családból való leány is;¹ hogy az elmúlt évek orosz és német kommunistái között a

¹ Szonja Kovalevszka, a nagy orosz matematikusnő, a stockholmi egyetem professzora, írja Naplójának 8. fejezetében (a magyar ford. 1921. 86. l.): „A hatvanas évek elejétől a hetvenes évek kezdetéig minden orosz családot egy kérdés foglalkoztatott: az összejárók ifjak és öregek között. Majdnem minden nemes családban ugyanazt lehetett hal-

legfanatikusabb lázítók a nők közül kerültek ki. A túlzó modern művészeti irányoknak (futurizmus, kubizmus stb.) is rendszeresen először divatszzerűen a férfínál jóval szuggesztíbilisebb nők a leglelkesebb rajongói, de másrészt legveszedelmesebb — becsérlői is.

A nőknek itt még néhány, enquete-módszerrel is megállapított tipikus hajlamát emeljük ki. Így észrevehetően erősebb bennük a *társas érintkezésre*, a társas szellemre való hajlamosság. Általános tapasztalat, hogy a nők nagyrészének igen nehezeze esik a hosszabb ideig való egyedüllét, vagy annak, ami érdeklí őket, a magukba zárása. Jóval nagyobb a közlő kedvük, mint a férfiaknak: egybegyűlve sokkal többet és gyorsabban beszélnek, mint a férfiak. Témájuk ritkán tisztán tárgyi, közömbös természetű, hanem olyan, aminek erős érzelmi színezete van, mert csakis az utóbbi tudja kielégíteni emocionális szükségleteiket. (H. 224.) Éppen ezért aránytalanul több szó esik körükben személyekről, mint tárgyakról. Ugyancsak erősebb emocionalitásukban kereshetjük a mélyebb gyökerét közmondásos hiúságuknak és erős tetszésvágyuknak. Szeretik a maguk értékét és kiválóságát a mások lelki tükrében nézni, magukat másokkal többször hasonlítják össze előnyösen, mint a férfiak. Hány férfi hivatali ambíciójának, följebb törekvésének, kitüntetésre s érdemrendre való vágyának legfőbb rugója a feleség hiúsága és kitűnési vágya.

A női lélek erősebb és mélyebb érzelmessége nyilvánul meg a *szeretet* nagyobb intenzitásában is, mely a férfit jóval felülmuló társas, altruisztikus hajlamainak forrása. Még azok is, akik a nő génusza fölött túlságos szigorúan ítélkeznek (Schopenhauer, Lombroso), elismerik, hogy a szeretet, részvét és odaadás sokkal nagyobb szerepet játszik a nő életében, mint a férfiban. Ennek mélyebb gyökere valószínűleg az anyaság ösztöne, mely a gyermekek kivül másra is rásugározza a *védés, segítés, támogatás* szerető, a tárgy javát előmozdítani törekvő irányulását. Az altruizmus, az önmegtágadó lemondás és odaadás nemcsak a család szűkebb körében, hanem a szélesebb társadalmi életben is a nőket jellemző tipikus vonás: az önzetlen karitativ tevékenység elsősorban a női lélek kiváltsága. Már az iskolai élet megfigyelése is azt mutatja, hogy a leányok az iskolai feladatokban egymásnak inkább segítenek, mint a fiúk. A büntetőjogászok statisztikailag megállapítják, hogy a nők sokkal gyakrabban követnek el büntetendő cselekvéseket altruisztikus indítékok alapján, mint a férfiak. (H. 235.)

Sokszor szemükre vetik a nőknek, hogy kisebb bennük a *kötelesség-érzés, igazságosság s igazságszeretet*. Ezt a női lélek mélyebb és tüzetesebb megfigyelése éppen nem igazolja. Mind az iskolásleányok, mind az egyetemi hallgatóknak a kötelességek lelkiismeretes és pontos teljesítésében átlag messze felülmúlják a fiúkat. Ami meg a felnőtteket illeti, az, aki résztvesz a közéletben, nyugodtan megállapíthatja, hogy a nők, ha pl. bizottságokban, testületekben valami munkát vállalnak, azt lelkiismeretesen teljesíteni is iparkodnak. Az első pillanatban könnyen lelkesedő és vállalkozó természetük később, munkaközben ernyed ugyan, de ez a legtöbb férfínál sincsen máskép. Mindenesetre kevésbé sarkalja és irányítja őket az absztrakt kötelességtudat, mint erkölcsi elv, hanem inkább a konkrét feladathoz

lani abban az időben: a szülők összevesztek gyermekeikkel... Szinte ragály volt akkor elfutni a szülői háztól, és főleg lányokat kezdett ki a ragály. Távolsági hírek eljutottak már hozzánk is, hogy ennek vagy annak a birtokosnak a lánya megszökött, egyik kiltőlre — tanulni, a másik Pétervárra — a nihilisták közé“.

fűződő érzelem. Ugyanez áll *igazságérzésükről* is: nem az elvont jogelvek, általános jogszabályok, melyek alá az egyes eseteket szubszumálni kell, fontosak előttük, hanem maga a konkrét eset; nem imponálnak nekik a törvény szakaszai, ezektől függetlenül saját egyéni jogérzésük szerint szeretnek dönteni. „A férfi, hogy megtudja, vajjon valamely kétes esetben mi a jog, felüti a törvénykönyvet, a nő ellenben először a maga érzését kérdezi meg. Amannak igen erős motivumokra van szüksége, hogy a törvénykönyvtől az érzelem javára eltérjen; emennek éppen ilyen erős motivum kell, hogy az érzelem jogával szemben a törvény szakaszának engedjen.“ A nő jogérzés intuitív, az általános jogszabályok tudatos alkalmazása nélkül, de a szóbanforgó eset konkrét sajátosságának figyelembevételével hajlamos dönteni. A nő előtt nagy igazságtalanságszámba megy, hogy a törvény az egy tekintetben megegyező, de egyébként nagyon elütő eseteket egy közös merev szabály alá foglalja. Ezért a nők a méltányosságot mindig elébe szeretik tenni a szigorú jognak; a „*summum jus summa injuria*“ valóban az ő lelkükből van írva.

A nők kisebb, ártatlan jogsértéseket inkább hajlandók elnézni. Hogy a lopás lopás, akár csekély, akár nagyobb értékű tárgyra vonatkozik, azt nehezen tudják belátni. (H. 246.) Továbbá az igazságszolgáltatásban a nőt erősebb emocionalitása, nagyobb szuggesztibilitása és szeszélyessége inkább teszi pártoskodóvá és elfogulttá, mint a férfit. Jogérzése szubjektivebb, hangulatoktól függő, könnyebben befolyásolható, szilárd formákba kevésbé önthető és ellenőrizhető.

Igen járatos felfogás az, hogy a nőkben nagyobb a hajlam a hazugságra, eltitkolásra, ravaszságra, tettetésre, kápmutatásra, az őszinteség hiányára, raffináltságra, mint a férfiakban: kisebb bennük az igazságszeretet és becsületesség. Itt is túlzással állunk szemben, bár meg kell engednünk, hogy fokozott szubjektivitásuk, nagyobb érzelmeségük az igazmondásra, a tények hű előadására, a belsőnek megfelelő külső viselkedésre nézve nem kedvező. Az emocionalitás a tudattartalmak körét, mint láttuk, megszükiti: a pillanatnyi erősebb érzelmi színezetű tartalom kiszorítja a többi, ellenőrző szerepet játszó hivatott képzeteket, ami könnyen — különben egész jóhiszeműen is — a valóság eltorzítására vezet. Ugyancsak ezt mozdítja elő a nők félelmebb természete (szükséghezugság), érzelemhajtotta élénkebb fantáziájuk (könnyebb nekik valamit hirtelen kitalálni) és erősebb sugalmazhatóságuk. Innen érthető, hogy a kísérletek tanúsága szerint a nők tanuvallomása átlag jóval kevésbé megbízható, mint a férfiaké: hajlamosak a nagyításra, túlzásra, egyes körülmények elhallgatására, a tényállás adatainak önkénytelen értékelő szelekciójára. Hogy a nőnek gyakran nehezebb az igazsághoz hűnek maradnia, mint a férfinak, ez — mint Heymans helyesen rámutat — a nőnek a férfival szemben való alárendelt viszonyából és fizikai gyöngeségéből is érthető. Az androkratikus társadalmi berendezés mellett a férfi volt az úr, akinek kívánságaihoz, szeszélyeéhez kellett a nőnek alkalmazkodnia, haragjától viszont félnie. Már pedig nincsen hatékonyabb indítók a hazugságra és tettetésre, mint a félelem: az igazságszeretetnek és a becsületességnek első feltétele a szabadság. Ha a nők gyakrabban menekültek félelemből a hazugság, eltitkolás, raffináltság eszközeihez: ez nem eredeti természetükből, hanem a kulturális feltételekből, alárendelt jogi helyzetükből folyt. Minél jobban válnak egyenlő jogúvá a férfiakkal, annál szabadabb lényeknek

érezik magukat, annál kevesebb lelki indítékuk marad az igazság elhomályosítására. Itt tehát nem eredeti lelki tulajdonságukról van szó, hanem olyanról, melyet a történetileg kialakult jogi helyzet fejlesztett ki. Az utóbbi megszűnése a szóbanforgó lelki sajátság visszafejlődését vonja maga után.

Gondolkodás és intelligencia.

A női lélek tipikus érzelmi és akarati vonásai derítenek fényt több tekintetben a nők értelmi funkcióinak sajátosságaira is. Milyen a női psziché érzéki szemlélete, emlékezete, asszociációs iránya, fantáziája, céltól irányított rendszeres és teremtő gondolkodása, intelligenciája? — ezek a kérdések várnak most feleletre. Az utóbbi nem közömbös főproblémánkra nézve: milyen szellemi pályákra hivatottak a nők elsősorban?

Sokszor hangoztatták régebben, hogy a nők *érzéki észrevétele (szemlélete)* pontosabb és hívebb, mint a férfié s ezért a nők élesebb megfigyelők is a férfiaknál. Az igen beható és széleskörű kísérleti kutatások nem erősítették meg ezt a felfogást. E vizsgálatokból kitűnt, hogy a nők szemlélete és megfigyelőképessége magában véve általában sem nem jobb, sem nem rosszabb a férfiakénál. Szemléletük és megfigyelésük pontossága annak a tárgynak természetétől és affektív értékétől függ, amelyre észrevételük irányul. Vannak tárgyak, melyek a nők természetes érdeklődési irányának fővonalaiba esnek s így náluk sokkal pontosabb szemléletet váltanak ki, mint a férfiaknál. Pl. a nő egy pillanat alatt be tud számolni egy toalette, lakásberendezés, kézimunka stb. oly legaprólékosabb részletéről is, melyet a férfi hosszabb szemlélet után sem vesz észre. Viszont a nők a rájuk nézve érzelmileg közömbös, közvetlen érdeklődési körükön kívül eső tárgyakkal jóval gyengébb megfigyelői, mint a férfiak. Az a régebbi általános benyomás, hogy a férfiaknál élesebb megfigyelők, olyan esetekből támad, amikor a tárgy, érzelmi értéke miatt, a legélenkebb érdeklődést váltja ki belőlük s bámulatosan aprólékos szemléletre diszponálja őket. Minél több nőt hájt gazdasági helyzetének kényszere olyan hivatáskörbe, mely eredeti és természetes érdeklődési irányának nem felel meg, annál jobban foszlik szerte a dogma, mintha a nő kitünőbb megfigyelő volna, mint a férfi.

A női szemlélet természete már többé-kevésbé meghatározza a női *emlékezet* sajátosságait is, mert az utóbbi nem egyéb, mint a régebbi szemléleti tartalmak fölidézésére való képesség. Ami erősebb affektív értékénél fogva élénk szemléletet vált ki, az egyszersmind jobban be is vésődik s alkalom adtán könnyebben és biztosabban idéződik is föl. A nők szemlélete, mint láttuk, egyenetlen: ahol érzelem és élénk érdeklődés játszik közre, ott pontos és aprólékos a szemléletük. Ilyen egyenetlenséget mutat emlékezetük működése is: kitűnően emlékeznek arra, ami érdeklődésük irányvonalába esik, de az előttről közömbös, tárgyi vagy esztétikai inger nélküli formális, „hideg“ dolgokra gyöngé a memóriájuk. Jellemző erre a nőnek sokszor emlegetett hiányos helyesírása.² A lányok éppúgy tanulják a helyesírás szabályait, mint a fiúk; írnak is, olvasnak is annyit, mint ezek, a helyesírással azonban — a férfiakhoz viszonyítva — jóval nagyobb szám-

² Majdnem megfoghatatlan pl. az, hogy igen művelt és okos nyelvi szakos tanárjelölt nők dolgozatai sokszor hemzsegnek a primitív helyesírási hibáktól. Ha kérdésre vonjuk őket, feleletük: „képtelen vagyok a helyesírást megtanulni“. A híres svéd írónő, Ellen Key, soha sem tudott orthografikusan írni. Neméhez tartozó biográfusának tanúsága szerint teljesen képtelen volt grammatikát tanulni és meszeríteni: „már gyermekkorában mindent elfeledett, amit nem szeretett.“ (Idézi Heymans, 88. l.)

ban állanak hadilábon egész életükön keresztül. Ennek egyik oka abban rejlik, hogy a nő tipikusan a „vizuális tárgyi“ képzettípushoz tartozik s ezért a „vizuális szóképzetek“ nála viszonylag háttérbe szorúlnak, vagyis: a nő tudatában a tárgyakat túlnyomóan ezek látási képzelei s nem a rájuk vonatkozó írásszimbólumok (látási szóképzetek) képviselik. Feltűnően rossz a nők emlékezete a számok és nagyságviszonyok iránt; a történeti évszámokkal és a matematikával több baj van a leány-, mint a fiúiskolákban, absztrakt természetüknek ugyanis csekély az érzelmi együtthatója. Egyébként a nők fokozottabb kötelességérzése és szorgalma azt a látszatot kelti, mintha jobb emlékezetük volna, mint a férfiaknak. Olyan családban, ahol több fiú és leány van, az iskolai tanulmányok dolgában a lányok rendszerint kevesebb gondot okoznak a szülőknek, mint a fiúk. Az egyetemi vizsgálatokon is az emlékezeti ismeretanyag mennyisége szempontjából a nők általában túlszárnyalják a férfiakat. A nő alaptermészeténél fogva inkább konzerváló, megtartó, reprodukáló lény, mint a férfi.

A nők képzeleinek *asszociatív* irányára az újabb kísérleti megfigyelések érdekes fényt derítettek: túlnyomó náluk a külső, ú. n. érintkezési asszociáció, melyet a térbeli együttlét vagy időbeli egymásután határoz meg, ellenben az ú. n. hasonlósági asszociáció, mely a dolgok rokonságán, belső viszonyain alapul, sokkal gyakoribb a férfiaknál. A női lélek ezen tipikus külső asszociációs tendenciájából jól érthető elbeszélésük körülményessége, túlzó részletező volta, aprólékoskodásra, a lényegtelen vonásokra való kitérése, elkalandozása. Ami ugyanis a szemléletben tér- vagy időbelileg az elbeszélés tárgyához tapadt, az mind szelekció nélkül az asszociáció fonalán felidéződik tudatukban s ráperdül a nyelvükre.

A *képzetek élenkségi ereje* szempontjából a nők általában felülmúlják a férfiakat; emlékképeik színesebbek, gazdagabbak, plasztikusabbak. Ezért a regényeket jobban szeretik és élvezik, mint a férfiak: az alakok, jelenelek érzéki szemléletességben és megfoghatóságban állanak előttük, még pedig elsősorban látási képekben. A nő vizuálisabb nem, mint a férfi. Ezt nemcsak a mindennapi megfigyelés, de a kísérleti vizsgálatok nagy száma is igazolja. Idevág az is, hogy a nők inkább hajlamosak az illúziókra és hallucinációkra. Ez a tény kellő összhangban van érzelmi életük nagyobb intenzitásával is. Ugyanesak az utóbbi a forrása élenkebb *fantáziájuknak* is. A képzetek kombinációjára, a valóság fölé való emelkedésre s a tőle való elszakadásra a legfőbb lelki indíték mindig az érzelem, a fokozott szenzibilitás; az utóbbi gazdagságával és erejével tehát természetesen jár együtt a nőknél a *fantázia* nagyobb tevékenysége. Innen érthető a nők nagyobb hajlama az ábrándozásra, a romantikus, sőt fantasztikus képzetkapcsolásra, a mesélőkedvre („Lust zum Fabulieren“). A nő lelki természetét nagyobb emocionalitása a fantázián keresztül szorosabb rokonsághozza a költőhöz és művészethez, mint a férfit. Iskolai enquete-ekből kitűnt, hogy a lányok dolgozatai gazdagabb fantáziával, egyben nagyobb lírai színezettel készülnek, mint a fiúkéi. Az meg köztapasztalat, mennyivel inkább tudják megtoldani, idealizálni vagy megsötétíteni a tények elbeszélését, mennyivel jobban tudják reményüket kiszínezni, az illúzióknak magukat átengedni a nők, mint a férfiak.

Mik a női *intelligencia* tipikus vonásai és mi ezek értéke? Sokan az utóbbi kérdést állítják előtérbe s a női intelligencia alacsonyabbrangúságát hánytorgatják a férfi-intelligencia felsőbbségével szemben. Azonban az,

amit intelligenciának mondunk, a lelki tevékenységeknek olyan bonyolult szövődéke, hogy a maga egészében az értékelés szempontjából így szembe nem állítható. Vannak az intelligenciának, mint látni fogjuk, olyan vonásai, melyek a férfínál, s vannak olyanok, amelyek a nőnél vannak magasabb fokon kifejlődve. A kérdés bonyolultabb, semhogy könnyű szerrel az intelligencia egészére nézve a fönnbbi értékhierarchia megállapítható volna. A férfi- és a nő-lélek egyenlő értékű: csakhogy mindegyik a maga formájában és módján. A nő éppúgy a *homo sapiens* kategóriájába tartozik, mint a férfi.

A kérdés vizsgálatában először a *történeli utat* választhatjuk: pillant-suk át az emberiség klasszikus szellemi termékeit s nézzük, mi részük van ezekben a nőknek? Az eredmény nem kedvező: a nagy tudományos kutatók, technikai fölfedezők s művészi zsenik, az emberi kultúra talajának igazi nagy rétegforgatói között elenyészően kevés számú a nő. Ennek a sokszor emlegetett, de kétségbevonhatatlan ténynek erejét távolról sem csökkenti az, ha egyes kiváló nőkre, Sonja Kovalevszkára, Madame Curiere, Baskir-esev Máriára stb. utalnak. Ezek valóban ezerszerre kiválóbbak, mint a közepes képességű férfiak egész légiója. Azonban az összehasonlítás csak közös nevező alapján mehet végbe: a zseniális nőt nem szabad egybevetnünk — mint Heymans kiemeli — az átlagos férfival, hanem vagy a legzseniálisabb nőt a legzseniálisabb férfikkal, vagy az átlagos nőt az átlagos férfikkal. S ekkor kitűnik, hogy Platonnak vagy Aristotelesnek, Galileinek vagy Newtonnak, Gaussnak vagy Helmholtznak, Danténak vagy Shakespearenek, Pheidiasnak vagy Michelangelónak egyáltalán nincsen a szellem Olymposán női párja. E történeli példákkal szembe szokták szegezni, hogy a nők intelligenciájának kiművelésére a történet folyamán sohasem voltak a társadalmi és kulturai feltételek oly kedvezők, mint a férfiak elméjének fejlesztésére: a nőnevelés a legújabb évtizedekig inkább csak a kedélynek, az erkölcsi és esztétikai fogékonyságnak területe volt, semmint az észfejlesztés komoly iskolája. Érthető tehát, hogy nők gondozatlan lelki talajából nem virágozhattak ki olyan nagyszabású és korszakalkotó tudósok és felfedezők, mint az említett klasszikus férfiak.

Ez az ellenvetés azonban történetileg nem egészen helytálló. Voltak korszakok, amikor a nő művelődésének, intelligenciája teljes kibontakozásának lehetősége ugyanaz volt, mint a férfié. Ilyen korszak a renaissance. Burekhardt írja (*Die Kultur in Renaissance in Italien*, II. 113.), hogy a felsőbb társadalmi rétegekben a leányok nevelése azonos volt a fiúkéval, még az irodalmi, sőt a klasszika-filológiai oktatás terén is, hogy az antik kultúra egyformán sugározzék rájuk. „Emancipációról szó sem esik, mert ez magától értetődő volt. A rangbeli nőnek abban az időben éppúgy, mint a férfinak, minden tekintetben teljes személyiségre kellett törekednie. A legdicsőbb, amit azidőtájt a nagy olasz nőkről mondtak, az, hogy férfias szellemük, férfias kedélyük van. A *virago* (amazon) cím, melyet korunk nagyon is kétes értékű bókna tart, akkor dicsőség volt.“ És mégis, a renaissance legkiválóbb egyéniségei mind férfiak; nők csak annyiban szerepelnek, amennyiben a férfiak dicsőségének sugarai rájuk esnek. — Továbbá: mindig voltak a művészetnek és a technikának olyan területei, amelyeken a nők a férfikkal az alkotásban egyenlő, sőt kedvezőbb feltételek mellett versenyezhettek: ilyen a festőművészet, zene, költészet. Nevelésénél és szabad idejénél fogva több nő festgetet és muzsikál, mint

férfi: és mégis a legnagyobb festők és zeneszerzők mind férfiak. Az alkotó nő-művészek ezekhez képest csak másod- vagy harmadrangúak, inkább utánczók, már meglevő irányok vagy iskolák továbbfolytatói, de nem korzakalkotó kezdeményezők, nem eredeti irányok kiindulópontjai. Még olyan technikákban is, melyek ősidőktől fogva a nők sajátos hivatáskörébe tartoznak, mint pl. a szakács- vagy a szabómesterségben, magasabb fokon a másik nem viszi el a pálmát: a legelőkelőbb és irányszabó szakácsok és női szabók — férfiak. A nevelés is a nők ősi speciális területe, melyen a gyakorlatban finom anya-ösztönös pszichotechnikájukkal mindig ki is váltak. Azonban az elméletben valami jelentékenyebb új módszert soha ki nem találtak, az eredeti nevelési és didaktikai újítások mindig férfiktól eredtek; a most sokszor emlegetett Montessori asszony is csak régebbi gondolatokat öntött új formába.

A két nem intelligenciájának különbségeit nemesak a történetileg jelentkező szellemi termékek minősége alapján, hanem *kísérleti módszerrel* is többen megállapítani iparkodtak (Jastrow, Calkins, Minot, Heymans). A gondolatleflyás irányára vonatkozó kísérletekből kitűnt, hogy a nők gondolatmenete sokkal nagyobb egyformaságot mutat, sokkal inkább a megszokott pályákon halad, mint a férfiaké. Az utóbbiaknak jóval többször ötlük eszükbe olyan képzet, mely a megszokott, a stereotip úttól eltér: több bennük az eredetiség.

A *fiú- és leánytanulók* nagy tömegén végzett *enquête-szerű* vizsgálatok szerint a leányok rendszeren szorgalmasabbak és buzgóbbak, kevésbé lusták, figyelmesebbek, engedelmesebbek, nagyobb becsvágyúak, a tanulásban fogékonyabbak, az iskolai munkában pontosabbak, az idegen nyelvekből való fordításban ügyesebbek, mint a fiúk. Mindezek a jó tulajdonságaik azonban inkább fokozott kötelességtudatukból és ambíciójukból, mint a tanultak iránt való igazi belső érdeklődésükből fakad. Jellemző, hogy a matematikai feladatok megoldásában, ahol nem kívülről megtanult szabályok mechanikus alkalmazásán, hanem az önállóbb gondolkodáson fordul meg a dolog, a fiúk könnyen győzik le a lányokat. A lányoknál túlnyomó a hajlandóság az anyagnak könyv nélkül szóról-szóra való megtanulására, akkor is, ha a tartalmat nem értik; a fiúknál gyakrabban lép a megértés szükséglete előtérbe, inkább törekszenek a tanult anyagnak saját szavaikkal való elmondására. A lányok, ha valamit bizonytalanul tudnak, a felvilágosítást mindjárt egészen a tanítótól várják; a fiúk viszont inkább törik a fejüket a nem értett dolgon s gyakrabban terjesztik a tanító elé saját megoldási módjukat. (Az iskolai *enquête* részletes statisztikájára nézve l. Heymans i. m. 289. sk. lk.)

E kutatások eredményeivel egészen egybehangzók azok a vizsgálatok is, melyek *enquête-módszerrel* az *egyetemi hallgatókra* vonatkozóan folytak le. E vizsgálatok előnye, hogy átlag egynemű személyanyagon mennek végbe: a férfi- és a nő-hallgatók átlag ugyanabból a társadalmi körből valók, ugyanaz az előképzettségük és iskoláztatásuk, ugyanazon életkorúak, az egyetemen ugyanaz a munkakörük. A különbség közöttük arra szorítkozik, hogy egyesek férfiak, mások nők. (H. 116.) Először *A. Kirchoff* intézett részletes körkérdést professzor-társaihoz az akadémikus nőkre vonatkozó tapasztalataikról (Die akademische Frau. 1897). A nagyszámú válaszból kitűnt, hogy egyhangúan elismerik a nők nagyobb szorgalmát és kötelességtudatát, de túlnyomóan megtagadják tőlük a tudományos mód-

szerek biztos kezelését, a szigorúan logikus gondolkodást s a gondolkodásban való önállóságot, az absztraháló képességet, az eredeti tudományos tevékenységet. A *La Revue* című folyóirat 1903-ban a nevesebb professzorokat s Európa számos egyetemi rektorát kérdezte meg hasonló irányban. A válaszok (harminc) a nők egyetemi tanulmányát helyeselték, de túlnyomóan ráutaltak a nők tudományos képességeinek korlátaira. Elismerték a nőhallgatók lelkiismeretességét és szorgalmát, mely fölülmúlja a férfiakét; kiemelték, hogy a vizsgálatokon tudnak annyit, mint a közepes férfiak, sőt ezeket felül is múlják; azonban, habár az emlékezeti anyag szempontjából fölülte állanak is a férfiaknak, hiányzik belőlük a gondolkodás önállósága és mélysége. Inkább receptívek, semmint produktívek.

1909-ben *Heymans* még tüzetesebb enquete-szerű vizsgálatot végzett. A kérdések a férfi- és a nőhallgatóknak az egyetemi tanulmányozás szempontjából jelentős speciális tulajdonságaira vonatkoztak. Az enquete csakis a holland egyetemekre terjedt ki (Leiden, Utrecht, Groningen, Amsterdam), melyeknek kapui már régen a férfiakkal egyenlő feltételek mellett nyitva állanak a nők számára, amiért is ezek száma viszonylag igen nagy (az összes hallgatók egyhatede). A nőhallgatóknak ugyanaz az előképzettsége és nemzetisége. Az egyetemi tanulmányok vizsgálati eredményei a nőkre nézve jelentékenyen kedvezőbbek: a nők jóval nagyobb százalékban (90·8%) mentek át a vizsgálatokon, mint a férfiak (81·4%); egyszersmind nagyobb százalékuk (7·3%) nyerte el a „cum laude“ fokozatot, mint a férfiaké (6·3%).³

Az egyetemi tudományos munkához szükséges tulajdonságokra vonatkozó harminchét kérdésre hetvennégy holland professzor válaszolt, akikől *Heymans* szerint minden elfogultság távol állott: tudós emberek, kik megszokták nézeteiket a tények próbakövére állítani. Válaszaik szerint a nők a férfiaknál általában buzgóbbak, kitartóbbak, türelmesebbek, szorgalmasabbak az előadások látogatásában, fogékonyabbak a jó tanácsok iránt, tanulmányaikban rendszeresebbek (valamennyi tanulmányrésztetre egyenlő gondot fordítanak), jobb a memóriájuk s több az általános iskolai tudásuk. Ellentén minden egyébben; ami pedig a tudományos képesség igazi lényege, a férfiak átlag jóval fölülte állanak a nőknek: nagyobb az általános tanulási képességük és az a készségük, hogy a tanultat alkalmazzák s a maguk gondolkodásával kiegészítsék; tudományos könyveket, melyek függetlenek a vizsgálat követelményeitől, inkább tanulmányoznak; sokszor van saját véleményük, kritikát is gyakorolnak a tanultak fölött; több bennük a tisztá tárgyi érdeklődés tudományos kérdések iránt, ezek körében magukat otthonosabban érzik és biztosabban mozognak; szakjuk iránt intenzívebb bennük a szeretet s a kutatáson érzett logikai öröm; könnyebb és frissebb felfogásúak, jobb megfigyelők, a gyakorlatokban ügyesebbek; ítélőképességük élesebb és józanabb; a szigorúan logikus gondolkodás inkább sajátjuk; nagyobb a készségük az absztrakt fogalmakkal való munkára, a lényegesnek a lényegtelenről való megkülönböztetésére, az egymástól távoleső dolgok viszonyítására és kombinációjára, valami újnak a kitalálására; erősebb a methodikus érzékük s önállóságuk, nem néznek mindjárt a nehéz-

³ Hasonló kedvező vizsgálati eredményt találunk a többi külföldi egyetemeken is. Ugyanezt megerősíti a budapesti Pázmány Péter-tudományegyetem bölcsészeti karán letett doktori szigorlatok, másrészt a mellette működő Országos Tanárvizsgáló Bizottság előtett tanárvizsgálatok statisztikája: Pl. az 1923–1924 évben 56 férfi közül 16 tette le a doktorátust *summa cum laude*, 36 nő közül 3. Hasonló az arány a tanárvizsgálatokra is.

ségek fölmerülésekor segítség után, hanem a maguk útját keresik; ha az egyetemről már elkerültek, inkább folytatják szaktudományi képzésüket s fejtenek ki tudományos munkásságot, mint a nők.

Szempontunkból különösen érdekes egy holland nőnek, *Annie Wisse*-nek alapos összehasonlító nem-pszichológiai tanulmánya (*Zur Frage nach den Geschlechterdifferenzen im akademischen Studium. Ergebnisse einer Studentenenquete. Zeitschr. für angewandte Psychologie. 11. köt. 1916. 341—401.*). Eredményeit részletesebben ismertetem, mert módszertani szempontból az addigi vizsgálatokat kiegészíti. Kérdéseit ugyanis nem az egyetemi hallgatóságtól sokszor távolabb álló professzorokhoz, hanem magukhoz a hallgatókhoz intézi, tehát a közvetett külső megfigyelést közvetlen önmegfigyeléssel pótolja (*auto-enquête*). A 123 kérdéscsoportra, a kellő óvószabályok mellett, 284 férfi- és 104 nőhallgató adott választ. A kérdések az egyetemi tanulmány indítékára, a vele való megelégedettségre, a tanulmányozásra magára, az előadások látogatására és a magánstudiumra, a vizsgálatokra, a kedvtelésekre s az egyetemi életre vonatkoztak.

Az első kérdést illetőleg kitűnt, hogy a nők túlnyomó része *egyetemi tanulmányának motivumaiban* valami határozatlanságot mutat; a férfiaknál sokkal öntudatosabb a tanulmányi cél megválasztása. A női határozatlanság egyik oka, hogy elmúltak azok az idők, mikor a nők az egyetemi tanulmányt még nagyra becsülték, magukat e téren úttörőknek tartották, amikor a lelkesedést szívós kötelességtudat, sőt nemi büszkeség kísérte. A női egyetemi studium ma már közönségessé, majdnem divattá szürkült, az intellektuális szelekció megszűnt. A mai egyetemi hallgatónők nem hasonlíthatók össze Minerva két évtizeddel ezelőtti leányaival. Az egyetemi tanulmányozásnak két célja van: egyrészt az önálló tudományos munkára való képzés, másrészt valamely szellemi pályára való képesítés (diploma). A férfiak ezen két cél szerint többé-kevésbé elhatárolható típusba csoportosíthatók: egyesek csakis studiumaikba akarnak elmélyedni, mások, még pedig a túlnyomó rész, a tudományos képzést, mint későbbi gyakorlati pályájának előfeltételét akarja megszerezni. A nőknél a két típus nem elhatárolható el ennyire egymástól. Sok nő van, aki nem valamely szakstudomány kedvéért, sem a kenyérkereső diploma miatt jön az egyetemre, hanem általános, határozatlan tanulási kedvből, az „egyetemi kultúra“, a „szélesebb látókör“, a „világfelfogás“ céljából. Csak azért tanulnak, mert egyelőre nincsen a férjhezmenetelre kilátásuk; ha ez bekövetkezik, az egyetemet azonnal faképnél hagyják. Az egyetemi tanulmány csak *faute de mieux*, nem érzik egyenes útnak maguk előtt. Ezért a nőknél az egyetemi studium célja határozatlanul a háttérben marad, nem is vágynak annyira az egyetemi tanulmányok befejezésére, mint a férfiak, akik ismereteiket minél előbb a társadalomban valamely pályán önállóan kamatoztatni akarják. Jellemző, hogy arra a kérdésre, vajjon szeretné-e fölcserélni mostani tanulmányát egy másik működési körrel, a férfihallgatók 20%-a, a nőhallgatók 45%-a válaszolt igennel (az utóbbiból 32% a házassággal szeretné az egyetemi studiumot fölcserélni, a többi betegápolásra, szociális munkára vállalkozni). Ez is mutatja, hogy a férfiak biztos és határozott célkitűzéssel szemben a nőhallgatók akadémiai pályamotivuma mennyire ingadozó és bizonytalan. A nő legszívesebben férjhez menne, de addig is, míg ez esetleg sikerül, egyetemre megy: innen van egyetemi tanulmányának felemás karaktere, az egyetemi studium nem olyan föladat előtte, melyet min-

den áron végig kell teljesítenie: ez a föladat életének nem centrumában, hanem csak perifériáján van.

Az egyetemi *előadásokat* rendszeren látogatja a férfiak 78%-a, a nőknek 86,5%-a; rendszeren látogatja saját bevallása szerint azért, mert az előadások kellemesek, a férfiak 22,5%-a, a nőknek 46%-a; ellenben rendszeren azért, mert kötelező, a férfiak 57%-a, a nők 38,5%-a. Minden kötelező előadást hallgat a férfiak 60,5%-a, a nők 73,5%-a. A hallgatóktól kapott egyéb adatokból is kitűnik, hogy a férfiak önállóbb és inkább kritikai módon állanak tanulmányukkal szemben. Az egyetem az előadások útján be akarja vezetni hallgatóit a tudományba: ezt a legtöbb nő hálásan fogadja s szorgalmasan jár az előadásokra, a férfiak már nem becsülik oly sokra az előadásokat, jobban kritizálják, jókora részük távol is marad. „Mindez a nőknél csak látszólag nagyobb kötelességtudat — mondja a női szerző —, valójában azonban az önállóság hiánya.“ A férfi a tanrendben nem hajlandó megszabott tantervet is látni, tanulmányát önállóan rendezi be, aszerint, van-e haszna a hirdetett előadásból vagy sem. A nőknél ez nem annyira fontos; az előadásokon az elhangyasodásig való szorgalommal mindent papírra akarnak vetni, jegyzeteik hézagai igen aggasztják őket, emellett a szorgalmas jegyzéssel a professzoroknak is tetszeni akarnak (358. l.). A férfiak az előadásoknak nem tulajdonítanak ekkora fontosságot, többre becsülik a nyugodt magánmunkát. A férfiak az előadások után a professzoroktól a tárgyalat kérdésekről többször kérnek bővebb felvilágosítást, mint a nők. A férfiak magánstudiumát félreismerhetetlenül bizonyos rendszeresség és tervszerűség, a nőket több-kevesebb rendszertelenség és szeszélyesség jellemzi. A férfi kevésbé vonható el munkájától, mert neki maga a munka kedvesebb. A munkába hamar beletalálja magát a férfiak 72%-a, a nőknek 64%-a, ellenben csak fokozatosan amazok 18,5%-a, emezek 23,5%-a. A munka megzavarása után ezt rögtön folytatni tudja a férfiak 58,5%-a, a nők 40,5%-a. A férfiak figyelmi koncentrációja tehát erősebb: a nők hamarabb megzavarhatók s ennek hosszabb náluk az utóhatása is.

A férfiak tanulmányának általában számos sajátos vonása van a nőkével szemben: élénkebb és szabadabb szellemű, több benne az elmélyülés értelmi gyönyöre, a *libido sciendi*, a problémának magának érdeke. A nők célját a „vizsgálat“ szó rendszerint egészen kimeríti s tanulmányuknak látókörét egészen megszabja, a szabad egyetemi tanulmányozás vizsgálati stúdiummá fokozódik le. A nők lelki életében továbbá az érzelmeknek jóval nagyobb szerepük van, ezért szellemi egyensúlyukat és koncentrációjukat is nehezebben tudják megőrizni. Kisebb testi erejük a szellemi megerőltetéssel szemben nem tudja a kellő ellenállást kifejteni. Erre mutat A. Wissenak az a statisztikája, mely szerint a szellemi munka idejét orvosi rendeletre a férfiak közül csak 3%-nak, ellenben a nők közül 10,5%-nak kellett korlátoznia; továbbá, hogy fáradtság miatt a férfiak 27%-ának, ellenben a nők 40,5%-ának kell abbahagynia a munkát.

Az egyetemi *vizsgálatok* eredménye sokszor félrevezető a nemek pszichológiai alkatának megbíralása szempontjából. A jogi karon pl. a vizsgálatot kiállotta a férfiak 76%-a, a nőknek ellenben ennél sokkal több: 92%-a. Ebből azonban nem szabad arra következtetnünk — mondja Wisse kisasszony —, mintha a női vizsgálati eredmények valóban kedvezőbbek volnának, még pedig azért, mert „általános vélemény szerint a férfi joghallgatók értelmi színvonala az átlagos férfi egyetemi hallgatókénál alul

marad" (ez nemcsak Hollandiában, de nálunk is így van!). Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a férfiak vakmerőbben mernek neki vágni a vizsgálatoknak, a kockázattól kevésbé félnek, a bukást kevésbé restellik s így rövidebb tanulási idő után mennek neki a vizsgálatoknak, csak hogy minél előbb végezzenek s gyakorlati pályájukra léphessenek. A vizsgálat előtt nagyon idegesnek minősítette magát a férfiak 36%-a, a nők 55%-a. A nőket a vizsgálat jobban kihozza sodrúkból, jobban félnek, kevésbé vannak a vizsgálatokon maguknál, mint a férfiak. Ez a köztapasztalat fokozott emocionalitásukból jól érthető.

Különösen kedvelt stúdiumról számolt be Wisse enquete-jén a férfiak 62%-a, a nőknek csak 41,5%-a. E célból könyveket olvas a férfiak 44,5%-a, a nőknek 27%-a. A kedvenc stúdium a választott szaktárggyal összefüggésben áll a férfiak 29%-ánál, a nők 11%-ánál. A férfi tehát kedvtelésből is inkább választ olyan speciális tanulmányt, mely sajátos szaktárgyában való ismereteit bővíti és elmélyíti, míg a nők kedvenc stúdiumának motívuma viszonylag inkább esetleges; többnyire egész véletlenül jutnak hozzá, pl. ha valamely érdekes, szuggesztív előadást hallottak.

Az alapos tanulmány, melynek a fönnebbi sorok csak körvonalait emelték ki, arra az eredményre jut, hogy „a két nem egyetemi tanulmánya a nőkre nézve kedvezőtlen értelemben különbözik. A nőknél kisebb az érdeklődés a tanulmány iránt és kisebb az önállóság a tanulmányban... A régebbi szerzőknek azt a véleményét, hogy a női stúdium a férfiaké mögött áll, ez az auto-enquete is megerősítette, csak hogy ez a különbség ma még élesebbé vált" (t. i. azóta, hogy a nők minden szelekció nélkül nagy számmal tódulnak az egyetemre). Természetesen ezek az eredmények nem egy férfira vagy egy nőre vonatkoznak, mert hisz itt csoportkülönbségről, átlagról, típusról van szó. Annak a jelenségnek, hogy világszerte a nők oly nagy számban lepik el az egyetemi padokat, főként a szerzőnő abban látja, hogy a felnőtt leány ma már nem számíthat oly biztosan a férjhezmenetelre, mint régebben. Ez azt jelenti, hogy a nők a szükségétől hajtva oly szellemi pályákra kénytelenek lépni, melyek a nők természetes hivatásköréitől igen erősen elütnek. Ez magyarázza meg, hogy miért alacsonyabbrendű a nőnek ez az új munkája a férfiéval szemben. A férfi az egyetemi tanulmányozás közben s későbbi társadalmi pozíciójában is természetes milieujében marad, az egyetemi hallgatónő ellenben természetes útjából ki van térítve. Ha ezt a férfit olyan nővel hasonlítjuk össze, aki szintén megmarad a maga természetes tevékenységi körében, az egybevetés mindjárt másképp üt ki (384. l.).

Fontosak a nők egyetemi tanulmányozása szempontjából az amerikai tapasztalatok. Ugyanis itt a legrégebb a nők főiskolai emancipációja, egyszerűs mind itt a legnagyobb az egyetemi nőhallgatók száma, körülbelül ugyanannyi mint a férfiaké, ha ideszámítjuk azt a 26.606 nőhallgatót is, akik külön női college-ekben tanulnak (1910-ben). 1890-ben graduált nő volt az Egyesült-Államokban 369, 1910-ben 2865. Az amerikai nők közül sokan csak azért mennek az egyetemre, hogy magasabb élettartalomra tegyenek szert, nem, hogy gyakorló orvosok, ügyvédek stb. legyenek. *H. Münsterbergnek*, a nagy pszichológusnak, a pszichotechnika megalapítójának megfigyelése szerint (Die Amerikaner. 4. kiad. 1912. II, 307.) az amerikai nők az egyetemen szorgalmasak, figyelmesek, tele vannak jóindulattal, azonban túlnyomóan reprodukтивak, kisebb bennük a kritikai élesség és teremtő

tudományos erő, mint a férfiakban. A produktív kutató munka sokkal nagyobb a keleti egyetemeken (Harvard, John Hopkins, Columbia, Yale, Princeton), amelyek a nők elől el vannak zárva, mint a nyugati egyetemeken, melyeken a nőknek uralkodó szerepük van: ezeken nagyrészt csak reprodukív munka folyik. „A tudomány igazi szelleme — mondja Münsterberg (II. 108.) — aligha fejlődhetnék ki, ha csupán az amerikai doktornők őriznék egyedül.“

Mindaz, amit az eddigiekben a tipikus női intelligencia tudományos tevékenységére vonatkozóan felsoroltunk, nem elfogultan színezett a priori spekuláció, hanem illetékes egyénektől világszerte egybehangzóan megállapított *tény*, amelyet a magyar tanárság harminc éves tapasztalata is csak megerősít. Már most a *tények* megállapítása után az a kérdés: hogyan *magyarázzuk* ezeket? Heymans jó helyen tapogat, amikor a kérdés nyitját a nők *fokozott emocionális* állapotában keresi, melynél fogva az átlagos nőnek más a természetes érdeklődési iránya, mint a férfiak. Az erősebb affektív életű lélek jobban vonzódik a nagyobb érzelmi értékű *konkrétum*hoz, mint a hidegebb, közömbösebb, kevésbé ingerlő, vértelen *absztraktum*hoz. Ezt nemcsak a differenciális pszichológiai kísérletek nagy száma igazolja (Lobsien, Meumann, Ribot, Heymans, Stern stb.), hanem a mindennapi élet megfigyelése is. A nők gondolkodása ösztönszerűen arra hajlik, hogy a konkrét esetek, a példák, a szemléletesség körében mozogjon. Azok a nők, akik filozófia iránt érdeklődnek — mint egy londoni könyvkereskedő megfigyelte —, a legkevésbé absztrakt filozófusokat: Schopenhauert, Platont, Marcus Aureliust, Epiktetost, Renant szokták olvasni (H. 138.). Nem véletlen, hogy a művelt nőknek ma legkedvesebb filozófusuk a csodálatraméltó szemléletességgel, költői módon író Bergson, ki intuícióval filozofál, de olvasójától is intuíciót követel, olyan élménymódot, amely, mint látni fogjuk, éppen a női lélek tipikus vonása. Az absztrakció, a fogalmi analízis a nőnek belsőleg ellenére van, érzelmi szükségleteinek nem nyújt kielégítést; ha mégis az absztrakció hűvös légkörébe téved, mindjárt siet a neki otthonos, életmeleg, konkrét gondolatvilágba visszatérni. Ha a nő valamit szeret, s megkérdezik tőle, vajjon milyen tulajdonságai miatt szereti az illető egyént, akárhányszor maga is kijelenti, hogy ilyen szeretetreméltó vonások nincsenek ugyan szeretetének tárgyában, de a szeretett férfit „magát“ szereti, nem pedig tulajdonságait, s akkor is éppígy szeretné, ha kívül és belül minden porcikájában más volna (H. 139.). Ugyanigy állanak a nők a tudományos analízissel szemben is: valaminek tulajdonságaira, elemeire, feltételeire való szétbontása, a meleg, friss szemléleteknek mintegy fogalmi behűtése nem rokonszenves előttük, idegenkednek tőle: az egészhez a maga szemléletes konkrét teljességében vonzódnak, mert ez érzelmeiket jobban leköti, az analízist profanációnak érzik, melyen többet vesztenek, mint nyernek. A tudomány igazi lényege, egyszersmind fáradságos oldala az elme analízáló és absztraháló tevékenysége. „Az átlagos nő pedig — mondja Heymans — éppen ehhez a munkához nem talál fogódzópontokat megszokott szellemi tevékenységében; e téren magát desorientálva, természetes köréből eltávolítva érzi. Ezért oly ritkán öncél előtte a tudományos stúdium. Sok minden kikényszeríthető, csak a szeretet nem; s éppen a tudomány szeretete az, ami az akadémikus nőknél túlnyomóan hiányzik. Számukra a tudománnyal való foglalkozás a kötelesség dolga, nem szabad, élvezetes, természetes tevékenység. Valójában sohasem jutnak intim

viszonyba a tudománnyal, igazában kivülről maradnak, *rajta* és nem *benne* dolgoznak. A tudomány előttük mindig idegen s lényegében nem-szimpatikus hatalom marad, amelynek segítségére szükségük van bizonyos céljaik elérésére s amelyért dolgozniuk kell, hogy ezt a segítséget maguknak biztosítsák. Röviden: a tudomány számukra nem önkénytelen és természetes, hanem inkább önkényes, gyakran fáradságosan kikényszerített figyelem tárgya.“

A művészetre nézve másképp áll a dolog, mint a tudományra nézve: a művészet lelki föltételei úgylátszik összhangban állanak a női lélek tipikus lelki szerkezetével.

Denn das Naturell der Frauen
Ist so nah mit Kunst verwandt.

Goethe: Faust. II. 1.

A művészet a szemléletes konkrétumra irányul s a művészi tevékenységnek legfőbb indítéka az erős érzelem. Mindkét vonás a női géniusznak is természetes sajátja. S valóban, e lelki párhuzamosság és rokonság meg is nyilatkozik a nők erősebb esztétikai fogékonyságában, a művészet iránt való fokozottabb érdeklődésében: itt a tárgy konkrét és szemléletes természeténél fogva a nő figyelmének természetes irányvonalába esik. És mégis kétségbevonhatatlan történeti tény, hogy a nők között az igazi nagyszabású alkotó művész egészen ritka. Egy-két művészi területen nem állanak hátrább a férfiaknál. Így a színművészet terén minden korban voltak a férfiakkal egyenrangú, sőt ezeket néha felülmúló színésznők; a zene terén már nem mint alkotók, hanem csak mint virtuózok versenyeznek a férfiakkal. Az irodalomban a sok közül két műfaj van, melyben a nők a férfiakkal egyenlő, sőt itt-ott nagyobb értékűt alkottak: a levél és a regény. A levél pillanatnyi érzelmi állapot kifejezése, mely nem lép föl nagyobb logikai szerkesztő igénnyel; a regény terén is nem a nagyszabású kompozíció erejében, hanem a részletekbe való elmélyedésben, a rendkívül finoman árnyalt lelki beleérzésekben, az érzelmi élet apró fodrozódásainak szubtilis rajzában tűnnek ki. Például a legnagyobb regényíró, Lagerlöf Zelma, műveinek ereje nem a regényeinek fölépítésében van (nagy regényei is csak az elszélesített novellának benyomását keltik, melynek minden fejezetében az érdeklődést újra előlről kell felajzania, mivel biztosan végighúzódo fonala nincsen), hanem szubjektív életlátásában, az egymástól annyira elütő lelkekbe való finom és biztos behelyezkedésében.

Mi az oka annak, hogy a nők a festő vagy a képfaragó művészetben, a költészetben, a zenében nem tudtak a férfi-klasszikusok magaslatára emelkedni, jóllehet e téren semmi sem korlátozta őket? A művészi tevékenység legfőbb rugója az érzelem; azonban ez egymagában nem elegendő. Ha csak az érzelem egyedül uralkodik a lelken, műalkotás még nem jön létre. Ehhez az a törekvés is szükséges, hogy az érzelem magát külsőleg objektívalni is akarja. Ennek pedig az a föltétele, hogy az én a maga érzelmeit s ezektől hajtott fantáziákepeit bizonyos távolságban magával szembe tudja állítani s így magát meg tudja osztani, mintegy megkettőzni: érzelmeit a legmélyebben átéli, de azért el is tud szakadni tőlük, érzéki, tehát tárgyi formába is tudja önteni, objektívalni őket. A nők ezen kettős működés közül a másodikra a férfiaknál jóval nagyobb emocionalitásuk miatt kevésbé képesek. Énjük szubjektív állapotai, az érzelmeik, annyira igénybe

veszik tudatuk energiáit, annyira betöltik egész lelki valójukat s megsűkítik tudatuk körét, hogy az objektivációra, a valósággá alakításra már nincsen hajlandóságuk. Az utóbbi a figyelem hosszabb és fáradtságos önkényes szegzését és megfeszítését is követeli, ami a nőknek általában nem könnyű dolog.

Mivel e pszichológiai fejtegetések célja az, hogy alapul szolgáljanak a nők pályaválasztásának, illetőleg jogosításának kérdésében, tüzetesebben meg kell vizsgálnunk a női intelligenciának az *életben* való viselkedését és ennek sajátságait. A nők praktikus intelligenciájára nézve is sok igaz és nem-igaz gondolat rögződött bele a köztudatba: a nők gondolkodásukban felületesek, logikátlanok, maguknak sokszor ellenmondók, a lényegest a lényegtelenről nem tudják elválasztani, nem a tárgy, hanem mindig a személy érdekli őket (a *qui pro quo* hibája), gondolataik szétfolyók és rapszodikusak. Viszont azonban a nőkről fölényesen gondolkodók is elismerik, hogy a nők sokszor gondolkodás nélkül „megérzik“ az igazságot, hirtelen és közvetlenül anticipálni tudják a valóságot, anélkül, hogy elégséges okát tudnák adni; a helyzeteket villámgyorsan felismerik s minden külön megfontolás nélkül biztosan és helyesen viselkednek vagy intézkednek, mintegy közvetlenül „meglátják“, mit kell tenni: a nőknek sajátos *intuiciójuk* van. Ezért a nő gyakran talpraesettebb és ügyesebb, mint a férfi: ez valamely nehezebb helyzetben sokat gondol-fonol, a célokat s a cselekvés lehető következményeit mérlegeli-értékeli, határozatlan és habozó: a nő ösztönszerűen, tudatos diszkurzív következtetések hijján, rögtön megtalálja, mintegy megérzi, divinálja, mi a helyes teendő. Így a mérleg egyik serpenyőjében van a *logikátlanságnak* vádja, a másikban pedig az *intuíciónak*, az igazság közvetlen meglátásának értékes sajátsága.

Kétségtelen, hogy a nő az élet gyakorlatában, mely mindig konkrétumokra s nem vértelen, elvszerű absztraktumokra vonatkozik, a maga igazi természetes területén és érdeklődési irányában mozog. E téren tehát eredeti lelki sajátságai előnyösen érvényesülhetnek. A férfiak azonban gyakorlati kérdésekben is a *logikátlanságot* szeretik a nők szemére hányni. Van-e ennek valami alapja? Egy bizonyos: nincsen férfi-logika és nő-logika: a gondolkodás törvényei mindkét nemre nézve felfüggeszthetetlenül ugyanazok. Ha adva vannak a gondolati előzmények, ezekből helyesen csak egyféle következmény vonható le. A nők azért tűnnek fel sokszor logikátlannak, mert erősebb emocionalitásuk már eleve — még a következtetés előtt — tudattalanul a premisszák között szelekciót végez: egyeseket kizár vagy igazoló erejükben megbénít, másokat meg logikai értékükben túlbecsül s a tudat világos előterébe állít. Így a következtetésben a gondolati előzményeknek csak egy része érvényesül egyoldalúan. Azonban, ha a premisszák egészen ugyanazok, a női elme is ugyanarra a konklúzióra jut. A női gondolkodás többször felülről hiánya az, hogy az érzelmi értékű mozzanatok, a rokon- és ellenszenv már eleve színezik a gondolkodás előzményeit. Nem magában a formális következtetésben, hanem az előzmények elgondolásában és összeállításában van a különbség: ez kelti azt a benyomást, mintha a nő és a férfi logikája elütne egymástól. A nő hajlandó mindjárt pártállást foglalni, ami már előre megadja okoskodásának irányát: nem pártatlan bíró, hanem pártos ügyvéd; az „igazságot“ nem keresi, hanem csak védelmezi; okok után nem annyira azért kutat, hogy maga tisztán lásson, hanem inkább csak azért, hogy a mások nézetét

megcáfolja. A női léleknek ez a tipikusan érzelmi alkata a tárgyilagos vitára vagy társalgásra éppen nem kedvező. (H. 163.) Nem jelentéktelen körülmény az sem, hogy az erősebb érzelm a nő gondolatainak nagyobb szubjektív bizonyosságot is kölcsönöz, tehát eleve kizárja a kételkedést, óvatosságra, az előzményeknek, az okoskodás egyes láncszemeinek külön megvizsgálására egyáltalán nem sarkal, az ellenérvek iránt érzéketlenné tesz, ami annál könnyebb, mert a női lélek az analízistől úgyszólván idegenkedik. Így a nőnél átlag sokkal könnyebben támad a „nekem igazam van“ boldogító, egyben csökönységre s agresszivitásra hajlamosító tudata. A lelki élet affektív irányának túlsúlya felelős a nőknél azért is, hogy a pillanatnyi benyomások gondolataik kialakulásában oly nagy szerepet játszanak. Ez az impresszionizmus az oka leginkább annak, hogy a nők társalgás közben oly gyakran kaphatók rajta az ellenmondáson s a logikátlanság benyomását keltik. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek a tények éppúgy megállapíthatók az erősen emocionális, többnyire szangvinikus férfiaknál is; minthogy azonban a nők sajátosan emocionális lények, természetesen, hogy a fönnebb jellemzett esetek náluk gyakoribbak, tipikus jellegét inkább öltetik.

A női gondolkodás másik jellemző vonása az *intuición*, az igazságnak közvetlen, hirtelen, fogalmi okoskodás, tudatos okfejtés nélkül való megpillantása. Erre a nők maguk is mint lelkük irracionális és titokzatos hatalmára büszkék. E misztikus képességet, mely azonban gyakran csalódásnak is forrása, sokan az állati ösztönökkel állítják párhuzamba. Elfogadhatóbb azonban Heymansnak a pszichológiai hipotézise (175—6). Eszerint következtetéseink nem vezethetők vissza tudatos gondolatokra maradék nélkül: valami módon többé-kevésbé együttrezegnek a tudatos tartalmakkal a félig tudatos vagy egyáltalán nem tudatos régebbi tartalmak is; különösen akkor, ha bizonyos dologra vonatkozó, bár különböző időben szerzett tapasztalataink együttesen alkalmasak valamely gondolat indokolására. Ilyenkor a tudatos és a tudatba nem jutó, de készenlétben álló tényezők együttthatnak, anélkül, hogy az utóbbiakról a következtetés eredményének tudatossá válása után számot tudnánk adni. Ide tartoznak a zseni nagy fölfedezései is, melyek először csak ötletzámba mennek. A tudós sokszor egy elmeikázással olyan gondolatot lát meg, melyre fogalmi tudatos gondolkodása csak lassú és fáradságos logikai lépésekkel tudna eljutni: most pedig a gondolat hirtelen tör elő, explozív megjelenésű. A felfedező ötletek „itt vannak — mondja Helmholtz — anélkül, hogy tudnók, honnan jöttek; néha hirtelen ötlenek föl, minden fáradság nélkül, mint valami inspiráció“. A zseniális kutató néha a logikai műveletek lassú lépteit átröpüli s előre, még a bizonyítás előtt „meglátja“ a végső igazságot. Erre céltott Gauss is: „Eredményeim már rég megvannak, csak azt nem tudom még pontosan, hogyan fogok hozzájuk jutni.“ Azonban mindezekben az esetekben az eredmény nem ötlött volna fel magától, ha a gondolkodó tárgyan régebben nem elmélkedett volna, ha figyelme, érdeklődési iránya ide régtóta nem koncentráldott volna, ha nem rendelkezett volna olyan képzetekkel vagy tapasztalatokkal, melyek tudattalanul is a lelki élet sötét hátterében továbbszövédték.

Itt van a nyitja a női intuiciónnak is. Mind azok a mozzanatok, amik a nőket főképp érzelmeik alapján érdeklik, nem vesznek el számukra, ha tudatukban nem is maradnak meg világosan; tovább hatnak, rokonságuk

szerint kapcsolódnak s a tudatos lelki étellel együtt rezonálnak és irányítják a gondolkodást és cselekvést. De miért nincsen a férfinak is ilyen intuíciója? Annak is van, csak hogy más téren, mert más az érdeklődési iránya, mint a nőnek: a nő sok olyan gyakorlati jellegű, számára érzelmi színezetű dolog iránt érdeklődik, ami mellett a férfi egészen közömbösen halad tovább, tehát nem halmoz föl ugyanabban az irányban tapasztalatokat mint a nő, hogy ezek nála is alkalom adtán tudattalanul hasonlóképp érvényesülhetnek. A nő ezért tudja főképp gyakorlati téren sokszor meglepni hirtelen „meglátásával” a férfit. Hogy ez a „tudattalan”, szavakba nem foglalt gondolkodás a nőknél oly nagy szerepet játszik, annak az elemző absztrakciótól való ösztönyszerű idegenkedésük is az oka, melyet már fentebb többször említettünk. Náluk a fogalmi szétbontást oly téren, mely természetes érdeklődési körükbe vág, inkább a tudattalanul működő intuíció pótolja. „Amíg a tipikus férfi, elméjének analitikus szükségleténél fogva, a tudattalannak ebbe a működésébe egyhamar helynyúl s arra törekszik, hogy az egyes indokokat pro és contra a világos tudat felszínére hozza és döntését ezen tudatossá tett gondolatok alapján határozza meg: addig a tipikus nő a tudattalanban működő folyamatot végig lejátszódni engedi, a tartalmak itt minden tudatos ellenőrzés nélkül küzdenek egymással s csak a küzdelem eredménye lép a tudatba, amely ezt mindjárt igazságként ismeri el. Hogy azonban ez az intuitív eljárás gyakran jobb eredményekre vezet, mint a férfi diszkurzív gondolkodása, abból magyarázható, hogy ebben a tudattalanban folyó küzdelemtől minden odavágó gondolat a maga súlyát mérlegbe veheti.” (H. 177.) A tudatosság köre ugyanis szűkebb, mint a tudattalané, melyben valamennyi mostani és régebbi tapasztalat föl van halmozva s befolyhat az eredmény kialakításába. Sok olyan biztos megítélésünk van, melyről tudatosan nem vagyunk képesek számot adni; azonban sok tapasztalatunk szolgál neki alapul. Ilyen pl. a távolságok megbecslése: ha azt mondom, hogy ez a dolog egy méter hosszú, akkor ez az ítéletem főzvetlenül merül fel, anélkül, hogy okoskodnám, tehát pusztán a sok-sok addigi megbecslés alapján. A régebbi tapasztalatok tudattalan együttthangzása teszi lehetővé a parasztnak vagy hajósnak, hogy az égre rápillantva, megjósolja az időt: sokszor maga sem tudja indokolni, miért mondja ezt a prognózist. A férfiban analizáló természeténél fogva az intuíció mellett azonnal működésbe lép a törekvés, hogy a tudattalan munkáját tudatosan ellenőrizze, az ellenkező gondolat tartalmat is mérlegelje, bírálatot gyakoroljon. A nőnél azonban az intuitív gondolkodás marad túlsúlyban, amelynek igazságán kételkedni, ezt kritizálni eszébe sem jut. A férfinak inkább sajáttsága a *raisonner par principes*, a nőé a *juger par le sentiment*. (Pascal.)

Az intuíciónak azonban nagy hátrányai is vannak. Először is rendszerint csődöt mond ott, ahol új, szokatlan, az eddigtől elütő, kivételes jelenségre vonatkozik, mert hisz a tudattalan munkája elsősorban éppen a régebbi tapasztalatok hirtelen aktualizálódása és feldolgozása. A női intuíciónak erre a vonására számos közmondás utal; pl. az orosz, meg a kínai is azt mondja, hogy az asszony első tanácsát el kell fogadni, de az utolsót el kell utasítani. Vagy jellemző J. St. Millnek, a korlátlan nőemancipáció nagy apostolának, szava: *women do best what must be done rapidly* (az asszonyok azt csinálják jól, amit gyorsan kell csinálni; idézi Heymans 180). Továbbá: az intuitív gondolkodás akkor helyes eredményű

és értékes, ha az odavágó képzetek, mint tudattalan tényezők, valamenyien zavartalanul és egyformán kifejthetik hatásukat. Ezt azonban az erős érzelmek, az eleve érvényesülő rokon- és ellenszenv, szeretet vagy gyűlölet, affektív állásfoglalás megakadályozza; így a képzetek tudattalan kiválasztása már kezdettől fogva az érzelem pórázán halad. A fokozott émoionalitás tehát a nők helyes intuitív gondolkodásának is nagy akadály: az igazságot sokszor csak oly irányban „látják meg”, amely érzelmüknek vagy kívánságuknak megfelel.

Vizsgálataink útját újra végigmérve, végső eredményünk: a tipikus női intelligencia több tekintetben lényegesen elüt a férfétől, mások az előnyei s mások a hátrányai, de ezek kiegyenlítik egymást. A női gondolkodás nem kevésbé értékes, mint a férfi intelligencia működése, csak hogy más tárgyak irányában. Ha a női léleknek kisebb is a logikai szigorúsága, de gazdagabb az árnyalatokban és finomságokban való színessége, nagyobb a női lélek polyphoniája. Ha előbbi tulajdonsága kevés babért fon is homloka köré a tudományban, az utóbbi az életben annál nagyobb és magasabb feladatok sikeres megoldására képesíti őt. A tudomány rideg absztrakciót követel, az élet ellenben a különösnek, az egyéninek formálását kívánja, s a női géniusznak éppen ez iránt van kitűnő érzéke, mely érdeklődése és megértése. Ha az analizáló képesség és kedv esöskéntebb mértékben van is meg benne, ez nem baj, mert az egyéni, a konkrétum, amit a valóságos élet minden helyzete eléje tár, úgyis a maga egészében irracionális, a tudatos elemzés által maradék nélkül szét nem bontható, inkább csak a tudattalanul működő intuíciónak hozzáférhető. Ebből tűnik ki, hogy a nők miért felülmúlhatatlanul nagyobbak, mint a férfiak, a szociális és karitativ tevékenység terén, a betegápolásban, a társadalmi szervezésben, a családi élet bonyolult helyzeteiben: az élet ezerfélekép változó formáinak egyéni vonalaihoz, ezek szeszélyes hajlásaihoz csak a női lélek tapintata tud pontosan alkalmazkodni; az életben finomabb a női lélek akusztikája.

„Und ihr Leben ist immer ein ewiges Gehen und Kommen
Oder ein Heben und Tragen, Bereiten und Schaffen — für andre.“

(Goethe: Hermann und Dorothea.)

Az élet a női intelligencia találékonyságának és iniciatívájának igazi sajátos és természetes tere: itt nem alkothat ugyan piramisokat és dómkat, otrikolii Zeust és Mózes-szobrot, Utolsó vacsorát és beethoveni szimfóniát, Divina Commediát és shakespeare-i tragédiát, nem fedezheti fel a csillagok pályáját és az atomok örvénylését egyformán megszabó természeti törvényeket, de behatol a lélek egyéni rejtelseibe és teljességébe, kibontakoztatja érzelmi világának etikai erejét és mélységét, vállán tartja a következő nemzedék nevelésével az emberi kultúra folytonosságának tengelyét. És ha az, amit e pszichotechnikai tereken alkot, nem szilárdul is láthatóvá szoborban, képbén, drámában vagy tudományos rendszerben, nem kevésbé esodálatra méltó, nem kisebb értékű s mással éppúgy nem pótolható, mint az, amit a férfi-géniusz a maga területén tud fölmutatni. A nő is tudós és művész: csak hogy nem a hideg absztrakciók, hanem a konkrét élet tudósa és művésze. S itt éppúgy fölemelkedik a zsenialitás magaslatára, mint a férfi a maga régióiban. A zseni szóval sokszor visszaélnek, amikor derűre-borúra használják; de legjobban visszaélnek akkor,

mikor a nőre alkalmazni átallják. Pedig mindig voltak női zsenik is, csak-hogy ezt az értékpredikátumot a férfi csak a maga szellemi területére korlátozta: nemcsak az észnek, de a szívnek is megvannak a maga zseniális, bár ércebe nem öntött, alkotásai.

III.

A jövő.

„Mi férfiak — mondja 1842-ben *Fáy András*, ki nálunk először látta meg modern szemmel a nőkérdés jelentőségét — legtöbbszörre vagy úgy tekintjük a nőnemet, mint a világi élet anyagi kötelességeinek, a családi terheknek, a ház gondjainak helyhez-viszonyhoz tapadt kezelőit, vagy úgy, mint bábjátékát nemünknek, mulatozása és bókolása tárgyát, míg kecsében tart, s elvetése áldozatját, ha elhullottak azok; mint oly lényeket, kiknek minden feladatjuk lepkeként lengni végig az életen, s kikre annak ösvényein valami komoly és fontos hivatás alig vár. Amazok ázsiai kényurasággal tekintik a nőnemet, ezek francia udvariassággal, s mindegyik nézeteihez alkalmazván nőnevelését, lényegesen téved abban.“ (Előszó Steinacker G. „Tapasztalások és intések a nőnevelés mezején“ 1842. című munkához. XIV. l.) A Fáy korától lefolyt majdnem száz esztendő ellenére a két szélső felfogás ma is eléggé uralkodik: az „ázsiai“, mely a nőt csak házi körben dolgoztatni akarja s a „francia“, mely a nőben elsősorban a hédonizmus játékszerét látja. Mindez azonban csak „felfogás“, a férfiak egy-egy csoportjának nézete, amellyel szemben a nő már de facto kivívta szellemi önállóságát, a férfitől lehetőleg független sajátos élettartalmát s meghódította hosszú harc után a szellemi pályák túlnyomó részét, melyeket a férfi a maga szellemi felsőbbsege jogán magának régebben fentartott.

Ez a hódítás a legtöbb nyugateurópai államban, Amerika példája után, befejeződött: a nők teljes egyenlő jogosultsága bármely pályára a legtöbb ország kódexébe belekerült. A nőmozgalom e sikereinek egyik főrugója, amint láttuk, gazdasági-szociálpolitikai jellegű. S ebből a szempontból az eredmények kiküzdésében különösen nagy szerepe volt mindennél a szociáldemokráciának, mely minden társadalmi kérdést kizárólag a gazdasági kategóriák szögéből néz. Poroszországban pl., ahol legtovább tartott az ellenállás, melynek utolsó maradványait 1919-ben a szociáldemokrácia távolította el, *Bebel* küzdött mind a parlamentben, mind az irodalom terén a legélesebben nemcsak a proletárnők politikai jogaiért, hanem a polgári osztály nőinek egyetemi emancipációjáért is.

A következőkben azt vizsgáljuk, vajjon a középosztályú nők gazdasági helyzetén mit változtat az egyetemi tanulmány? vajjon a házassági lehetőségnek különösen a világháborút követő megcsökkenése mellett biztosítja-e nekik a hosszú és költséges egyetemi tanulmányozás az önálló megélhetést? vajjon biztos orvoszer-e erre a célra a jogi kar, műegyetem, állatorvosi stb. főiskolák kapuinak megnyitása? Természetesen e kérdés eldöntésében nem korlátozódhatunk pusztán a gazdasági és szociálpolitikai szempontra, hanem figyelembe kell vennünk azokat az eredményeket is, melyekre fentebb a tipikus női lélek alkatára nézve jutottunk. Azokat a korlátokat ugyanis, melyeket a természet állított föl,

semmiféle mesterséges és pillanatnyi szociálpolitikai motivumú intézkedésnek nincsen hatalmában a valóságból kiiktatni.

A nőmozgalom a gazdasági okok mellett kétségkívül az egyenlő emberi jogok tiszteletéből s a kultúra emelésére való törekvésből: *idealizmusból* is fakadt. Ámde az idealizmus fejlődése nem jelenti azt, hogy mind magasabba tűzzük ki az eszményeket, hanem hogy mindjobban bele tudjuk a *valóság* talajába gyökereztetni. Könnyűszerrel lehet szebbnél-szebb ideálokat, a tökéletességről és boldogságról ábrándokat, a társadalmi berendezésről utópiákat szőni. De mit ér, ha ezek mindig csak az élet valósága fölött kóvályognak, csak a fantázia csillogó termékei, melyek nem bírják ki a valóság hideg lehelletét, az élet reális erőinek nyomását. Az igazi idealizmusnak, melyből a helyes társadalmi és művelődési politika fakad, a való világot is látnia kell. Ennek az idealizmusnak eredménye nem álmodozó rajongás, hanem esakis tetterős munka lehet.

A tanárnő.

Amióta az egyetemek a nők előtt megnyíltak, világszerte a nők legnagyobb számmal a bölcsészeti tanulmányokat föltételező tanári pályára lépnek. S ez természetes is. A nevelés-tanítás ősidők óta a nők sajátos dominiuma. A nők legnagyobb részét nem is a bölcsészeti kar tudományos elméleti munkája vonzza, hanem a kenyérkereseti okon kívül a jövő tanári életpálya, hisz az ehhez szükséges nevelőképesség, az idegen lélekbe való behatolás tehetsége, a finom pszichotechnika a tipikus nőnek veleszületett sajátos vonása. Szükségessé tette a nőknek a bölcsészeti karra való beocsátását a nőnevelés fejlődése is: a középfokú leányiskoláknak (leánygimnáziumoknak) felállítása. Az elméleti egyetemi stúdiumokban a nőket itt is általában a már említett tulajdonságok jellemzik: az erős receptivitás, az ismeretek külső, gépies betanulása, csekély önállóság, az objektivitás hiánya, az absztrakciótól való idegenkedés, de egyben nagy és minden tiszteletünket megérdemlő szorgalom és kötelességtudás. A nyelvi, irodalmi, történelmi tanulmányokban, melyek főképp a konkrétumra, az individuálisra vonatkoznak, inkább kiválnak, mint a fokozottabb absztrakcióval dolgozó matematikai és természettudományokban. Tanulmányaik színvonalát sok tekintetben biztosították mindezülig azok a már ismerttetett korlátozások, melyek az egyetemre való fölvételüket szabályozták. Így többé-kevésbé válogatott, de ennek a kiválasztásnak ellenére mindig hatalmasabb leányesapat hallgatja az egyetemet. Számuk a budapesti egyetemen állandóan növekvőben van, különösen azóta, mióta az orvosi kar felfüggesztette a nőhallgatók felvételét (a statisztikai adatokat ld. fentebb). Az 1923—24. tanévben már az a helyzet, hogy körülbelül ugyanannyi nő tesz tanárvizsgálatot, mint férfi. Pl. Budapesten tanári alapvizsgálatot tett ebben az évben 122 férfi s 112 nő, szakvizsgálatot 78 férfi és 106 nő, tanári oklevelet kapott 70 férfi és 65 nő. Mivel a leányközéiskolák száma a fiúközéiskolákhoz képest sokkalta kevesebb, az okleveles tanárnők túlnyomó része nem kap állást, kénytelen vagy polgári iskolában tanítani vagy nevelősködni. A tanári oklevél tehát aránylag kis mértékben csökkenti a középosztályú leányok létért való küzdelmét.

Az elméleti tudományos munkát átlag igen csekély töredékük folytatja, ha eltávozik az egyetemről. Ennek mélyebb pszichológiai okait az átlagos nő-intelligencia kifejtett sajátosságai eléggé megmagyarázzák. Dok-

torátust mindig szép számmal tesznek (1923/24-ben 36-an 56 férfival szemben), azonban elenyésző keyesen tudós ambícióból, nagyrészüik inkább külsőszerű presztizs-szomból — vagy hiúságból. Legtöbbszüiknek utolsó irodalmi ténye doktori értekezése. („Ami a tudós nőket illeti — mondja Kant — a könyveiket ezek úgy használják, mint körülbelül az órájukat. Hordják ugyanis, hogy lássák, hogy van nekik, bár rendszerint áll, vagy nincs a nap szerint igazítva. De az óra, amely után igazodnak, a fejükben van... A nők filozófiája nem okoskodás, hanem érzés.“) Aki valóban kiválik közülök s az egyetemen túl is önzetlen érdeklődésből folytatja tanulmányait, az majdnem mind a női lélek természetének inkább megfelelő szellemtudományi, elsősorban irodalom- és művészettörténeti téren munkálkodik, és csak a legritkábban a matematika és a természettudományok területén. Az irodalom, a művészet, sőt a filozófia *történetének* terén, ahol valamely író, művész vagy gondolkodó konkrét alkotásaiba, ezek egyéni élményhátterébe kell a kutatónak magát beleélnie, lelki állapotokat finoman újraélnie, a nők tudományos tevékenysége általában nem marad a férfiaké mögött. E tudományok mezején számos értékes munkájuk a *science en jupone* olcsó gúnyját, a tudomány és a női ruha összeférhetetlenségének férfiirigységsugallta gondolatát már régen fényesen megcáfolta. Azonban az is igaz, hogy ezeknek a tudományoknak *szisztematikus* részei s *elvontabb* problémái csak a legritkább esetben vonzzák őket; ezeket, mint a férfias észjárás köreit, nem igen zavarják.

Az orvosnő.

A nőknek a bölcsészeti tanulmányra és a tanári pályára való jogát senki sem vonja komolyan kétségbe. Annál több vita tárgya Asklepios leányainak ügye: kívánatos-e, hogy a nő orvosi pályára lépjen? Itt is külön kell választanunk az *elméleti* tudományos munkát s a pálya gyakorlati részét. Bár világszerte számos évtized óta korlátlanul folytatnak a nők orvosi tanulmányt, igazi, nagyszabású orvostudós nem akad közöttük; a tipikus ok ugyanaz, mint amire a tudományok analízisre és absztrakcióra való képesség szempontjából fönnebb jutottunk.

Másképp látszik állani a dolog a *gyakorlati* orvoslás dolgában. Az első pillanatra, azt gondolhatnók, hogy a nevelői pálya mellett a gyógyító mesterség az, mely legközelebb áll a nő természetes hivatásához, legjobban megfelel lelki alkatának. A nő ugyanis a bonyolult viszonyokat gyorsan képes átpillantani; biztos, divinatórius tapintata, intuicioja van a gyakorlati életben a helyzetek pillanatnyi megítéléséhez: jön, lát és segít, mielőtt a férfi még csak észre is venné, hogy hol a baj; finom megértése van a beteg lelkivilágával szemben; erős a szociális érzéke s a szenvedések enyhítésére irányuló ösztöne. Mindez a tulajdonság azonban inkább az *ápoló*, semmint a tudományos alapon *gyógyító* tevékenységre képesít. Sok egyéb tulajdonság, amely pedig fontos kelleke az orvos testi és lelki alkatának, viszonylag kisebb mértékben van meg a tipikus nőben, mint a férfiban. Martha Ulrich összeállította az orvos pszichografikus skémáját, melyből csak néhány jegyet emelünk ki: erős fizikum és idegrendszer; gyors, céltudatos, felelősségteljes elhatározásra való képesség; a leglényegtelenebb tünetre is kiterjedő figyelem; a betegség tüneteinek kritikai jellemzése; gyors és sokoldalú kombináló képesség; egyáltalán

nem szenzitív természet; erős következetesség; biztos fellépés, határozott önbizalom; a felelősség biztos vállalása; tisztán értelmi, minden érzelmi befolyástól mentes állásfoglalás; bármely helyzetben a benső egyensúly megőrzése; az új és szokatlan feladatokhoz való gyors alkalmazkodás; szuggesztív erő és óriási munkaenergia. Ezek a sajátságok azonban inkább férfias, mint női tulajdonságok. Jellemző, amit a nagy berlini gynaekológus, *Ernst Bumm*, mondott rektori beszédében (Über das Frauenstudium. 1917. 20.): „Olyan hivatásokat, melyek megszabott utakon végbemenő nyugodt munkát követelnek, a nő éppoly jól betölt, mint a férfi. Ott azonban, ahol gyors elhatározóképeség és nagy felelősség forog szóban s hidegvérű, a pillanatnyi hangulatoktól független cselekvés szükséges, a nő nem felel meg, amint különben meg kell engednünk, sok férfi sem. Ismételten halljuk és olvassuk az orvosnőkhöz intézett felszólítást, hogy hódítsák meg a nőgyógyászat és szülészet területét, mint amelyet már a természet nekik sajátos munkaterületül kijelölt. Nem pro domo beszélek, hanem tapasztalatból, ha mondom, hogy ez nem jó tanács, sem a nővilágnak, sem az orvosnőknek, akik — ritka kivételt nem számítva — nem termettek rá fizikailag és pszichikailag oly tevékenységre, ahol egy negyedóra alatt két ember életéről vagy haláláról lehet szó. Évezredek óta a nőknek ezen a téren kétségbe nem vont egyeduralmuk volt, ment is a dolguk, ahogy Isten adta: de tudomány és szülészeti művészet csak akkor támadt, amikor a férfi fogott hozzá.“ Egyébként érdekes és a nőkre jellemző az az adat, hogy bajukban nem az orvosnőkhöz, hanem a férfi-orvosokhoz mennek, amazokhoz ösztönszerűen nincs bizalmuk.

A világháború emberpusztítása különösen súlyos és exponált feladatot rótt az orvosokra. Amikor ezek is a harctérre vonultak, mindnagyobb számmal kezdtek alkalmazást nyerni orvosnők is a katonai kórházakban. Az itt folyó intenzív és megerőltető munka közben derült ki a legvilágosabban, hogy mily szűkek a férfihoz képest az orvosnők munkaképességének határai. A kilencvenes években nálunk *Schächter Miksa*, a kiváló orvosprofesszor volt legagilisabb előharcosa a nők bebocsátásának az orvosi karra, s ezért kartársai részéről sok méltatlan támadást kellett túrnie. A háborús orvosi szolgálat körül szerzett tapasztalata azonban addigi nézetét módosította. Bátorsága is volt ezt nyíltan elmondania (Az Ujság, 1917 febr. 18.), úgy, mint annak a tőle említett beteg szakaszvezetőnek, aki a kórház sok betege közül egymaga mert csak odaállani osztályának főorvosa elé s arra kérni, hogy adjon neki „rechtsum“-ot (kórházból való elbocsátást). Mikor a főorvos e ritka kérésnek okát kutatta, a derék harcos így válaszolt: „Jelentem alássan, ezredorvos úr, nem szeretem a női kiszolgálást!“ Ezen az orvosnői kezelést értette, és nem gátolta meg ebben a kijelentésében az sem, hogy a „női kiszolgálás“ képviselője véletlenül jelen volt. A vitéz katonának semmi sértő szándéka nem volt, de olyan igazságot mondott ki, amelyet mások nem mertek. Ez a katona nem tudhatta, hogy a német hadügyminisztérium már egy évvel azelőtt az orvosnőket abból az okból, melyet derék magyar vitézünk is homályosan érzett, eltávolította a katonai kórházakból. Schächter szerint az orvosnőkkel szemben felállított szigorúbb igényeinknek az a balhitünk az oka, hogy azt a nőt, aki a neki kétszeresen nehéz orvosi pályára szánja magát, igazán valami ellenállhatatlan belső ösztön hajtja s ez munkájában is kifejezésre jut. Ezt a túlideális felfogást a világháború, az

alaptalan és megrögzött felfogásoknak ez az éles próbaköve, „a mesék országába utasította“. A háború alatt tűnt ki legjobban, mi az orvosnők munkaképességének határa s ezt Schächter éppen abban találja meg, hogy nem férfiak. Az erélyesség még csak megvolna bennük: „tudok egy orvosnőt, ki a legkeményebb szájú tényleges ezredorvosnak sem enged a katonákkal való elbánásban“. Azt, amit gyengéjüknek tartanak: az energia hiányát, erősebb, élesebb hangsúlyozással akarják pótolni vagy leplezni. Azonban széleskörű és beható tapasztalás tanúsítja, hogy a katonakórházi munkát nem tudták a legjobb akarat mellett sem elvégezni. „A diszharmónia a feladat és az ő alkalmatosságuk között oly feltűnő volt, hogy a tapasztaltabb orvos nem húnyhatott szemet és még a legjobb és leg-törekvőbb orvosnők is kénytelenek voltak a munkát otthagyni... Látható volt a tájékozatlanságuk, gyors kifáradásuk, ebből folyó felületességük s mindazoknak a gyengeségeknek elharapódzása, melyek a gyarló orvost jellemzik. Még legkevésbé volt elégtelenségük szembetűnő a laboratóriumban, ahol egy bizonyos sablonszerű munka folyik, mely hol több, hol kevesebb, de mindig áttekinthető és pontosan el is végezhető.“

A háború alatt az orvosi nőhallgatók száma hirtelen felszokott: 1915/16-ban a magyar egyetemek orvostudományi karain 240 nőhallgató volt (ebből a budapesti egyetemen 214), 1916/17-ben 331 (ebből a budapesti egyetemen 312), 1917/18-ban 461 (ebből a budapesti egyetemen 414. Lásd Magyarország közoktatásügye az 1915—1918. években. 1924. 49. l.). Ez a félelmetes szaporodás, mely kétévi időközben az orvostanhallgatóknak számát éppen megkétszerezte, már az összeomlás előtt is az orvosprofesszori köröket aggodalommal töltötte el. Ennek az aggodalomnak adott hangot a budapesti egyetem közegészségtani tanára, *Liebermann Leó*, a német, osztrák, török és magyar bajtársi szövetségek orvosi szakosztályainak Budapesten, 1918 szeptemberében tartott együttes ülésén, melynek fő-tárgya éppen az orvosi kiképzés és továbbképzés volt (Prof. L. v. Liebermann: Über die Ausbildung der Ärzte. Bericht über die gemeins. Tagung der ärztlichen Abteilungen der waffenbrüderlichen Vereinigungen etc. 132—153.). Minthogy az orvoshallgatók nagy száma nem engedi meg alapos és lelkiismeretes kiképzésüket, „meg kell végre szűnnie — mondja *Liebermann* — annak a gondtalan liberalitásnak, melyet mind- eddig tanusítottunk. Mindenekelőtt a *numerus clausus*t kell bevezetnünk... Végre szakítanunk kell azzal a balítélettel is, hogy az államnak kötelessége mindenki számára, ha még oly sokan vannak is és még oly tehetségtelenek is, a főiskolai tanulmányt lehetőleg könnyűvé és kényelmessé tenni. Ez végzetes tévedés. Az államnak kötelessége ugyan és érdeke is, hogy az általános műveltség bizonyos mértékét terjessze s gondoskodjék arról, hogy legalább az alsóbbfokú iskolák a szükséges számban meglegyenek, de távolról sem kötelessége a tudományos pályákra korlátlan számban való tódulást támogatni, s ez éppoly kevésbé volna érdekes, mint a Zeneakadémiára vagy a Képzőművészeti Főiskolára való tömeges csődület. Persze ez nálunk, sajnos, nem lehetséges oly könnyűszerrel, bár az a meggyőződésünk, hogy annak, aki magát az orvosi, pedagógiai stb. hivatásnak akarja szentelni, ezeken a pályákon éppúgy bizonyos tehetségre van szüksége, mint a művészeknek a magukéin, sőt, egy tehetségtelen orvos vagy tanár a gyakorlati életben több kárt okoz, mint egy talentumnélküli művész!“ *Liebermann* a továbbiakban kifejti,

hogy a nőknek az orvosi pályára való tódulása ellen az orvosprofesszoroknak nemcsak mint orvosoknak és professzoroknak kell állást foglalniok, hanem mint állampolgároknak és hazafiaknak is, akik az állami fizikai és morális alapjait a családban látják.

Egyáltalán nincs okunk arra, hogy a nőknek a férfias hivatásra való tolongását előmozdítsuk. Sőt kötelességünk ezt, amennyire hatalmunkban áll, megnehezítenünk, nemcsak a nők tudásával és gyakorlati képességével szemben támasztott szigorú követelményekkel, hanem egy korhatárnak az orvosi karra való felvétel feltételéül való megszabásával is. Liebermann minimális korhatárul a 22 évet ajánlja. Ez egyszersmind biztosíték volna arra nézve is, hogy a nők már teljes testi kifejlettségben, a súlyos orvosi tanulmányokhoz szükséges fizikai s szellemi érettséggel és a kellő komolysággal lépjenek az egyetem orvosi karára.

Ezen az állandó okokon kívül még ideiglenes okok is arra az *egyhangú* határozatra indították a budapesti orvosi kart, hogy 1920-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával egyelőre felfüggesse új orvostanhallgatónők fölvételét az egyetemre. A háború alatt ugyanis a nők elfoglalták a hadbavonult férfiak helyét, férfipályázók hiányában tanársegédek lettek, fontos és jövedelmező állásokba jutottak, a háború alatt annyit szenvedett férfi-kollégáik elébe kerültek. „Elodázhatatlan kötelesség volt megakadályozni azt, hogy a megesonkított Magyarország orvosnőkkel, tehát a férfiorvosokkal szemben határozottan s minden orvosi vonatkozásban kevésbé értékes orvosokkal árasztassék el.” (Hoór Károly: A nők orvostudományi képzése. 1923. 22. l.). Különben is kb. 1500 orvossal több termelődik nálunk egy öt éves ciklus alatt, mint amennyire Magyarország közegészségügyének szüksége van s mint amennyi megélhetést tud találni.

Az eddigiekből kitűnik, hogy a nehéz, az egyénnel szemben annyi követelménnyel föllépő orvosi pálya nem áll összhangban a női nem természetes testi és lelki alkatával. Igazolja ezt az a tapasztalat is, hogy az orvostanhallgatónők jelentékeny része a megerőltető testi és lelki munka következtében hamarosan elhervad, szervezetében tönkremegy. De tisztán gazdasági-szociálpolitikai szempontból sem kívánatos a nők számára az orvosi pálya, mert annyi fáradság és költség árán megszerzett doktori diplomájának aránylag csak kevés részük veszi anyagilag hasznát. A betegeknek nincsen (a nőknek sem) bizalma hozzájuk, jelentékenyebb praxisra tehát nem tesznek szert; még viszonylag mint fogorvosnők vagy gyermekgyógyászok, esetleg a közegészségügyi adminisztrációban alkalmazott tisztviselőnők érvényesülhetnek legjobban. Az orvosi hivatás nők számára kenyérkereseti pályának alig mondható. Sokkal inkább megfelel a nő természetének a gyógyszerészeti pálya, amelyre szintén elég sokan jelentkeznek (a budapesti egyetemen jelenleg 35-en).

Mivel tehát sem a pszichológiai, sem a tudománypolitikai, sem a társadalompolitikai szempont mérlegelése nem kedvező az orvosnői hivatásra, igazoltnak és helyesnek kell tartanunk az illetékes orvostársadalomnak azt a törekvését, hogy a nők orvosi pályára való lépésének lehetőségét korlátozni akarják azzal, hogy számukra az orvostudományi karokra való beiratkozás egyik feltételéül a 22 éves korhatárt kívánják megszabni. Ez az intézkedés üdvös szelekcióra vezetne.

A jogásznő.

A nők a legtöbb állam egyetemlein a jogi karra is beiratkozhatnak és doktorátust tehetnek, mert természetesen logikának látszik, hogy ha tanárok és orvosok lehetnek, jogászok is lehessenek. A gyakorlati pályákra való lépés azonban több országban korlátozva van. A legtöbb államban a nők bírák nem lehetnek, csak ügyvédek s bizonyos irányú közigazgatási hivatalnokok. Norvégiában és Ausztráliában régóta bírák is lehetnek, 1900 óta Franciaországban ügyvédek, hasonlóképp Dániában; Hollandiában, Oroszországban. Svédországban hajadonok lehetnek ügyvédek, de férjes nők nem, mert férjük gyámsága alatt állanak. Amerikában 20.000-nél több nőügyvéd van, Németországban 1919-ig sem bírák, sem ügyvédek nem lehettek, hanem a jogdoktor nők más hivatáskörökben helyezkedtek el (iparfelügyelőség, gyermekgondozó hivatalok, ügyvédi irodák, biztosító társaságok, banküzletek, jogtanárság a női kereskedelmi és ipari szakiskolákban). Megváltozott a helyzet Németországban az 1919-i elszett weimari alkotmánnyal. Mivel ez az alkotmány kimondotta, hogy a férfiaknak és nőknek *elvileg* egyenlő állampolgári jogaik és kötelességeik vannak, *Radbruch* szélső baloldali igazságügyminiszter törvényjavaslatot terjesztett a birodalmi gyűlés elé, melynek értelmében a nők bírói hivatalt is viselhetnek, ügyészek, kereskedelmi ülnökök, bírósági jegyzők és végrehajtók is lehetnek. Indokolásában kiemeli, hogy e javaslat — azóta törvény — csak a weimari alkotmány logikus folyománya, tehát mindazokat az aggályokat, melyeket a nők igazságügyi funkciója ellen szoktak hangoztatni (t. i., hogy a nők határozóképeség tekintetében a férfiak mögött állanak, nagy emocionálisuk miatt nem tudnak objektívek lenni, időszakos biológiai zavaraik vannak, a törvénykezéssel járó testi fáradsalmakat nem bírják stb.), már az elvi egyenjogúsítás ellen kellett volna felhozni. A miniszter szerint a gyámügyekben és a fiatakorúak ügyeiben, ahol az igazságszolgáltatás főképp gondozó tevékenységből áll, vannak a nők közreműködésre elsősorban hivatva. Ezen kívül a házassági és bűnügyekben szintén hasznos szolgálatot teljesíthet a nőnek bizonyos emberi vonatkozások és lelki folyamatok iránt való különös közvetlen megértése. Míg a férfinak inkább a tárgyi jog kötelességeket teremtő szigorúsága, a nőnek az alanyi jogok tiszteletben tartása iránt van különös érzéke. Mindezek ellenére a törvény indokolása óvatosan azt hangoztatja, hogy csupán *elvi* lehetőséget kíván nyitni a nőknek az igazságügyi pályákra. E lehetőség gyakorlati értékesítését az igazságügyi kormányzat diszkréciójára bízta.

Nálunk a Feministák Egyesülete 1912-ben, a Magyar Nőegyesületek Orsz. Szövetsége 1917-ben kérelmezte, főképp gazdasági okokból, a jogi tanulmányoknak és pályáknak a nők számára való megnyitását. E törekvés zászlóvivője a professzorok közül a kiváló római jogász, Szász-Schwarcz Gusztáv volt, aki már 1903-ban cikket írt a „nők jogi stúdiumai” érdekében („Jogállam”). A budapesti egyetem jog- és államtudományi kara több ízben határozatilag helyeselte és pártfogolta a kérelmet, melyet a Károlyi-kormány 1918-ban teljesített is, aminek következtében ma hazánkban van néhány végzett jogi, ill. államtudományi doktor nő. A fordulalmakat követő kormány visszaállította a régi állapotot. Amikor a

nők legújabbán ismét kérelmezték az összes fakultásokra való beiratkozás jogát, a budapesti jogi kar 1924-ben hivatkozva a jogi pálya túlzusfolt-ságára, továbbá arra, hogy a Közgazdaságtudományi Karon a nők megélhetésük biztosítása céljából olyan pályákra szerezhetnek képesítést, amelyekre, mint nekik valókra, a jogtudományok elvégzése alapján léphetnének, már megváltoztatta régebbi álláspontját s a nők kérésének elutasítását javasolta.

Itt is külön kell választanunk az elméleti tanulmánynak és a gyakorlati pályáknak kérdését. Hogy a nők a jogi tanulmányokat a vizsgálat szempontjából sikeresen el tudják végezni éppúgy, mint a bölcsészeti és orvosi stúdiumokat, az természetes. Ezt nemcsak a külföldi jurista-nők vizsgálati eredmény-statisztikája bizonyítja, hanem a magyar egyetemek tapasztalata is: az eddigi öt elvégzett nőhallgató közül (amint utánjárásomból kitűnt) 4 kitüntetéssel tette le szigorlatait, 1 pedig egyhangúan. Az 1918-ból származó régi joga alapján jelenleg is beiratkozott négy joghallgatónő közül hárman szintén kitüntetéssel tették le alapvizsgálataikat. Ha figyelembe vesszük azt, hogy az úttörés dicsősége e leányokat vizsgálataik előtt fokozott ambícióra és munkára serkentette, másrészt azt, hogy e szorgalmas nőknek köztudomásúlag hanyag jogászfifjúságunk nem valami erős vetélytársa: az eredményt még sem kicsinyelhetjük. Bizonyos, hogy a vizsgálatokon a leányok jellemzett szorgalmuknál és nagy reprodukív képességüknél fogva átlagban levernék a fiúkat, ha tömegesebben jönnének is a jogi karra. Tudós-jogász mégis csak a férfiak közül fog kikerülni, éppúgy, mint a régi tapasztalat szerint a bölcsészeti és az orvosi kar hallgatói közül is produktív kutatóvá a férfi lesz. Ez persze távolról sem jelenti azt, mintha a férfiak túlnyomó részét a múzsa homlokon csókolta volna.

A kérdés forgópontja ez: méltányos és célszerű-e a nőket a jogi karra bocsátani, itt doktorokká avatni s aztán a lényeges jogi gyakorlati pályák kapuit előttük becsukni s így képesítésüket a megélhetés gazdasági szempontjából, amiből az egész mozgalom kiindul, fiktív értékűvé lefokozni? A kérlelhetetlen logika az, hogy ha a fontos jogi (bírói, ügyész, ügyvédi) pályákra nem tartjuk őket kellően alkalmasnak s ezeket elzárjuk előlük, akkor az egyetem jogi karára se bocsássuk be őket. Megengedem, hogy ez ellenkezik az egyetem régi, ideális felfogásával, amely szerint az egyetem tisztán kutató, az igazságot önzetlenül kereső, a tudományt magáért a tudományért művelő intézmény, amely tehát nem kérdezheti hallgatóitól, vajjon mit fognak csinálni gyakorlati célból ismereteikkel? Azonban valljuk be őszintén, hogy a mai egyetem az említett önzetlen tudományos cél mellett gyakorlati (orvosi, tanári, ügyvédi, bírói, papi stb.) pályákra is előkészít és kiképez, hidat ver az elmélet és az élet között. A közérdek, tehát a nők érdeke sem engedheti meg, hogy az egyetem rajszámra bocsásson szárnyra jogvégzett nőket, mikor eleve tudja, hogy az élet magasra törő szárnyukat úgyis levágja-kitépi, hogy a jogi pályák bástyáira föl ne repülhessenek. Ha az egyetem a liberalizmusban idáig menne, ha hallgatói további sorsával ennyire nem törődnek, nem volna méltó az *Alma Mater* névre.

De kívánatos-e, hogy női bíráink, ügyészeink, ügyvédeink, miniszteri tanácsosaink, közjegyzőink, polgármestereink legyenek? Ha igen, akkor fel kell tárunk leányaink előtt a jogi kar kapuit is. A tipikus női lélek

főnnebbi beható elemzése aligha engedi meg, hogy a kérdésre igennel válaszoljunk. Bár a jogvégzett nő a fiatakorúak bíróságánál, a patronagenál, a közigazgatás egyes népjóléti ágazataiban hasznos és lelki alkatával különös összhangban álló munkát végezhet, de e viszonylag csekély munka kör nem elégséges ok arra, hogy általában a jogi tanulmányokra bocsátassanak és közhivatalképességük kimondassék; e területeken való közreműködésük jogvégzettség nélkül is jól igénybevehető. A nőknek bírakká, ügyvédeké stb. való alkalmazása ellen szólnak: élettani sajátosságaik, a hangulatok iránt való nagy fogékonyságuk, az eleve rokon- és ellenszenv alapján való pártállásuk, az általános jogszabályok absztrakt jellegétől való idegenkedésük s a konkrét eset érzelmi értékéhez való igazodásuk, csekélyebb szubszumáló képességük. Nagyon jellemző egy jog- és államtudományi doktornőnknek, ki valamennyi vizsgálatát kitüntetéssel tette le s kinek fölényes intelligenciáját, gyors felfogó- és ítélőképességét, nagy társadalmi szervező erejét személyes tapasztalatból ismerem (de egészen kivételesnek tartom), a következő vallomása, mely fényt derít egyszersmind arra, hogy az okos nők maguk is hogyan gondolkodnak a kérdésről: „Magam is ellensége vagyok annak, hogy a leányokat bírói székbe engedjük. S ha egy anekéten megkérdéznének fölöle, vagy rajtam múlték a kérdés gyakorlati megvalósítása, nem is kerülne bírói székbe egy asszonyember sem. Nem akarom ezzel azt mondani, mintha nem lenne nagyon sok olyan nő, aki minden tekintetben nem különb toronymagasságnyira az átlagos „hímnemű“ embernél (itt lehetne egy esomó összehasonlítást tenni), de a nőknél többnyire éppen azok a tulajdonságok hiányzanak, amire a bírónak okvetlenül szüksége van ahhoz, hogy valóban hivatásának magaslatára tudjon emelkedni: hiányzik belőlünk a judicium, az objektivitás, a logika, s nem mondom, hogy ez minden férfi-embernél megvan, azonban az okos jogpolitika nem az, hogy csak szaporítsa a bírák számát, hanem hogy képzett, szerviliségtől mentes, erős karakterű és fejű bírákkal emelje a bírói kar színvonalát. A jogi kart azonban, amint ezt nagyon helyesen tették annak idején, újból meg kell nyitni a nők számára, mert az ügyvédi pályán meg tudnának felelni, sőt egyik-másik ágában a közigazgatásnak is, mint pl. a népjóléti minisztérium gyermekvédelmi vagy egyéb szociális ügyosztályaiban.“

Mi lett az eddig nálunk jogot végzett nőekkel? Az egyik egy bank vezérigazgatójának titkára, a másik a Pénzüntézeti Központ jogügyi osztályának tisztviselője, a harmadik egyetemi fogalmazó. Az egyik közülük bírói pályára akart lépni. Joggyakornokság iránt való kérelmét a budapesti kir. ítélőtábla elnökéhez terjesztette, aki 1922-ben az igazságügy-miniszter rendeletére hivatkozva a kérelmet elutasította. Ez a magyar igazságügyi kormányzat hivatalos álláspontja. Törvényeinkben olyan tételes rendelkezés, mely a nők elől az igazságügyi pályákat elzárná, nincsen, sem a bírói és ügyészi működés, sem a bírósági segédszolgálat, sem az ügyvédi hivatás vagy a közjegyzői tisztség tekintetében. Ennélfogva nőknek e pályákon való alkalmazása a törvény pozitív rendelkezése híján nyitva álló lehetőség, amellyel az igazságügyi igazgatás jogpolitikai szempontok szerint élhet vagy nem élhet. E szempontok mérlegelése alapján, mint a főnnebbi konkrét esetből kitűnik, nálunk az igazságügyi igazgatás jelenleg arra az álláspontra helyezkedik, hogy a nőknek az említett pályákra való bocsátása nem kívánatos. Bizonyára szerepet játszanak ezen álláspont

kialakításában a nők említett testi és lelki diszpozíciói, a jogi képesítésű egyének már is nyomasztóan érezhető túltengése s az általános létszámcsökkentés szempontja. Az egyik jogdoktornőt 1923-ban a budapesti ügyvédi kamara választmánya erős vita után, az előadót leszavazva, az ügyvédjelöltek névjegyzékébe fölvette, majd nemsokára ugyanezt tette a debreceni kamara választmánya is. Ez az ügyvédjelöltő ezidőszerint ténylegesen működik. Minthogy az ú. n. egységes ügyvédi és bírói vizsgálatra csak évek mulva jelentkezhetik, a magyar női ügyvédség problémájának végleges megoldása néhány évig még várát magára.

A jurista egyetemi nőmozgalomnak is bevallott rugója új kereseti lehetőségeknek a nők számára való megnyitása. Vajjon eléri-e a mozgalom ezt a végső célját, a nő gazdasági önállóságát, ha a nők a jogi minősítéshez kötött pályákra is léphetnek? Jelenlegi és még sokáig tartó társadalmi és gazdasági viszonyaink között aligha. A férfi-jogászokat is az egyetemek voltakép a B)-listára nevelik; az állam kénytelen jogász-hivatalnokainak jókora hányadát elbocsátani; az ügyvédek nagy része már csak ügynökös-ködésből él, majd hogy föl nem falják egymást; a jogvégzett egyéneket alkalmazó nagy magánüzemek a trianoni ostor csapására összezsugorodtak. Amikor így a jogások fogyasztópiaca ennyire megesőkent, vajjon nem volna-e társadalmi veszedelem ennek a jogász-proletariátusnak nyomorát még friss női tömegek álláshiányával és szenvedésével tetézni? Amikor ennyire kevés a főka és ennyire sok az eszkimó, nem féltő-e, hogy a tülekedő jogász-eszkimók közül mégis a gyöngébb nem húzná a rövidebbet? Érdemes-e leányainknak a római Institutiókba temetkezni, a kereskedelmi és váltójog ezer paragrafusát, mely se testüknek, se lelküknek nem kell, magukra erőszakolni, azért — hogy hasznát sohase lássák? Azért a kevés állásért, melyet a jogásznők meg tudnának szállni s közülük néhány kivételes tehetségű jól be tudna tölteni, kár volna a nők egész légióját a jogi pályára szabadítani.

Egyesek a nők jogi tanulmánya és közhivatali képessége kérdésének legmélyebb hátterét a férfiak hatalom-féltékenységében találják meg. „Az orvos csak magánmunkát végez, a jogi pálya pedig az *imperium* és a *jurisdictio* kérdése és amíg az állam, mint annyi évezred óta, férfállam lesz, ezt a kettőt nem könnyen fogja a nők kezébe engedni.“ A fönnebbiek alapján azt hisszük, hogy ez a férfiak minden *tudatos* hatalmi aspirációja nélkül is természetes állapot, a férfiak és nők társadalmi munkakörének a természet rendje szerint való megosztása. Ez lényegében nem „hatalmi“ kérdés, hanem a helyes egymás-kiegészítés történetileg igazolt ténye.

A mérnöknő.

A legtöbb országban a nők úgy, ahogy a tudományegyetemnek, a műegyetemnek is valamennyi karán (szakosztályán) lehetnek hallgatók. Számuk azonban mindenütt kevés. Pl. a német műegyetemen 1913–14-ben 17 nő volt az építészeti, 2 a gépészmérnöki, 16 a vegyészmérnöki, 1 a mezőgazdasági fakultáson. A német műegyetemen a gépészmérnöki karra csak egy esztendei gyári praxis után, természetesen középiskolai érettségi bizonyítvány birtokában, iratkozhatnak be a hallgatók, s jellemző a nők kitartására és energiájára, hogy akad egypár közülük, aki az egyévi lakatos- vagy reszelő-gyakorlatot elvégzi.

A műegyetem tanácsa 1924-ben arra az álláspontra helyezkedett, hogy

a nők számára bizonyos feltételek mellett csakis az építészeti és közgazdasági osztály nyitható meg. Ha az építészeti osztály I. évfolyamába felvehető hallgatóság mindenkor létszámát a férfi-jelentkezők nem töltik be, a felvehető létszámának 5% erejéig nők is lehetnének rendes hallgatók. Hasonlóképpen, ha a megengedett létszámot a férfiak nem töltik be, a nők rendes hallgatók lehetnének a közgazdasági osztályban, de itt egyéb számbeli korlátozás nélkül, úgyhogy a hiányt teljes egészében a nők tölthetik ki. A mérnöki, gépészmérnöki és vegyészmérnöki osztály, ahol a kiképzés és gyakorlat a nők gyengébb fizikumával össze nem egyeztethető megterhelést jelentene, egyáltalán nem nyitható meg a nők számára. Azonban az illetékes tanárok hozzájárulásával, úgy, mint eddig, ezentúl is esetről-esetre mint vendégek kaphatnak engedélyt egyes előadások látogatására. A vegyészeti pálya, amennyiben ez a nőknek is megfelelő laboratóriumi és analitikai munkálatokra szorítkozik, a nők számára az egyetemek bölcsészeti kara útján már eddig is nyitva állott.

A mérnöki és a gépészmérnöki foglalkozással járó megerőltetéseket a nők alig bírják ki. Az építészeti pályán is előfordulnak ugyan a nőknek nem való munkák, pl. az állványokon való járkálás, azonban ezen a téren az épületek tervezésénél, különösen a belső kialakítás és dekoráció szempontjából, használhatók a női szakőrök is, figyelemmel ízlésükre, aminek az iparművészeti tevékenységben is sokszor tanujelét adták.

A műegyetemre való felvétel kereteinek az említettnél szélesebb kitágítása a nők számára, azt hisszük, nem volna célravezető. Ezek a technikai studiumok úgy sem vonzzák, mint a külföldi példák is mutatják, a nőket. Gazdasági szempontból való elhelyezkedést is alig biztosítanának számukra. A korlátlan bebocsátás tehát saját érdekükben itt is céljavesztett volna.

*

Egyébként így is a nőknek elég szabad terük marad a testi és lelki alkatukkal nagyobb összhangban álló pályák közül való választásra. Hisz a jogi karnak és a műegyetem egyes szakosztályainak kivételével majdnem minden főiskola nyitva áll számukra: a *bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, a matematikai-természettudományi és az orvosi kar, a közgazdaságtudományi karnak kereskedelmi és mezőgazdasági szakosztálya, a Képzőművészeti Főiskola és Rajztanárképző, az Iparművészeti Főiskola, a Zeneművészeti Főiskola, a Színművészeti Akadémia, a Felső kereskedelmi iskolai Tanárképző Intézet*. Panaszra tehát alig lehet ok, hogy a nők a szellemi pályákon nem bontakoztathatják ki tehetségeiket, hogy munkaerőiket a társadalom kárára kénytelenek paragon hevertetni s hogy a megélhetést biztosító munkakörök lehetősége előlük el van zárva. Hogy az *állatorvosi, erdészeti és bányászati* főiskolai tanulmány és pálya nincsen összhangban a nők sajátjaival, a fennebbiek alapján alig vonható kétségbe.

A nő, mint egyetemi magántanár.

A külföldi egyetemek nagy részén a nő már nemcsak az összes karon való tanulás szabadságát vívta ki, hanem egyszersmind a tanítás szabadságát is, meghódította a katedrát is: *venia legendi* kaphat mint magántanár, sőt rendes tanár is lehet. A magyar magántanári habilitáció-szabályzat 1. §-a ezt a jogot megtagadja a nőktől: „Az egyetemi magántanárok

határozott tanszakok nyilvános tanításra jogosított *férfiak*." Ennek alapján a budapesti egyetem bölcészeti kara 1912-ben elutasított egy habilitációt kérő nőt. A Feministák Egyesülete azonban tiltakozott az ellen, hogy a Mária Teréziától újraalapított egyetem nőt nem enged habilitációra, vagyis tudományosan képzett egyéneket nemük s nem tudásuk szerint fogad be vagy utasít el oly testület, amelynek tudományos hajlékát egy asszony építette föl s amelynek feje minden esztendő május 13-án meghajtja zászlaját a nagy asszony-alapító arcképe előtt.

A professzorok e kérdésben két táborra oszlanak. Viszonylag kis részük azzal érvel, hogy ha a nők százzszámra tehetnek doktorátust, akkor logikus, hogy habilitálhatók is legyenek. Hisz a régi egyetemeken a doktorátus éppen a venia legendi-t jelentette. A nőorvosokra rábízuk betegeinket, gyermekeink középiskolai tanítását, de az egyetemi tanulókat már nem: ez logikátlanság és igazságtalanság, mely az egyetem nőhallgatóinak önértékét is mélyen sérti. Ha van egy-két kiváló női tudományos tehetség, miért zárjuk el előlük az utat, hogy teljesen kifejthessék erejüket? Bizonyára kevesebb akad igazi tudós közöttük, mint a férfiak között, de ezeket aztán támogatni kell s nem elkészeríteni. Vajjon ha a franciák is a magyar állásponton lettek volna, Madame Curie hogyan juthatott volna szóhoz a párizsi egyetemen?

A professzorok nagy többsége azonban e kérdésben továbbra is hajthatatlan. A régi egyetemek doktorátusának az előadási joggal való együttjárása ma anakronizmus, mert az egyetemek szervezete már évszázadok óta más irányba fejlődött. A középiskolai tanításra való hivatkozás hibás analogia: lányainkat rábizhatjuk a tanárnőre, itt csak didaktikai feladat forog szóban, az egyetemi magántanárság azonban tudományt művelő feladatot is jelent. A habilitáció hiánya a nőhallgatók önértékét külön nem sértheti, hisz ők is csak korlátozással, esetről-esetre adott miniszteri engedéllyel juthatnak az egyetemre. A külföldre való hivatkozás sem állja meg egészen a helyét, mert ott részben más a nő társadalmi helyzete, mint nálunk. Mindezek azonban inkább csak formális okok, melyek szerintem a dolog lényegét kevésbé érintik. Az egyetemi tanárok túlnyomó többsége azért van tagadó állásponton, mert nem szerez kedvező tapasztalatot a nők tudományos képességeiről és tevékenységéről. S ez a meggyőződésük a külföldi professzorok többségének nézetével teljesen összhangban áll (v. ö. a fönnebb ismertetett egyetemi Kirchoff-, La Revue- és Heymans-féle enquete-ket), a különbség csak az, hogy ennek a felfogásnak logikus következményét le is vonják, mikor a nők magántanárságát ellenzik, míg a külföldiek meggyőződésükkel szemben következtelenek maradnak. Egyébként ha a kérdés elvi oldala nálunk is kedvezően dölne el, akkor is minden konkrét esetben a kari professzorok többségének véleményétől (szavazatától) függne, vajjon a habilitációt kérő nőfolyamodó kérelmét teljesíti-e vagy sem? Akkor a nők tudós pályája iránt való rokon- vagy ellenszenv, a nők tudományos tevékenységéről táplált meggyőződés minden egyes esetben ezen a személyi szavazáson nyilvánulna meg. Akkor a jelenlegi elvi negáció egyes konkrét elutasításokká aprózódna föl: az eredmény előreláthatóan így is negatív maradna. Ezt az állapotot néhány, kivételes tehetségű, igazában férfias intelligenciájú nő méltán igazságtalannak érezheti. Azonban másrészt féltő, hogy az eddigi elv áttörése a kelleténél szélesebb körben nyitná meg

a jogosulatlan ambíciók zsilipjeit — s erről az oldalról ütné fel fejét az igazságtalanság. *Confer vitam.*

*

Visszatérve alapkérdésünkre, az egyetemi nőprobléma igazi nehézségét nem is magukban az egyetemi tanulmányokban találjuk, amelyek pár esztendeig tartanak, hanem az ezután választott, az egész életet betöltő gyakorlati életpályák némelyikének természetében, a nőket itt érő családásokban és szenvedésekben. Mi lesz az egyetemet végzett nőkből? E kérdés statisztikai megoldása nálunk feldolgozásra vár. Először *Ernst Bumm*, a német gynaekológusok vezére, tett ilyen irányban kísérletet (i. m. 14. sk. lk.). Hosszas utánjárással kikutatta, vajjon mi lett a berlini egyetemen 1908—1912 között beírott 1242 nőhallgatóval? Ezek közül 1078-nak sikerült további sorsát megállapítania. Ebből gyakorlati pályára lépett 60%, tanulmányait, illetőleg hivatását abbahagyta 40%. Az utóbbinak oka 225 nőnél, tehát a felénél többenél a házasság (181-en még a tanulmányok ideje alatt; 44-en már a gyakorlati pályán mentek férjhez); 204 nő betegség, elkedvetlenedés vagy más külső kedvezőtlen körülmények miatt lépett vissza. Az 1078 nő közül 32% ment férjhez, 68% maradt pártában. Habár még ezek közül is bizonyára többen mennek férjhez, a házasságra addig nem lépettek nagy száma (%) eléggé mutatja, hogy az egyetemi tanulmány a házasságra kedvezőtlen. Viszont meg a házasság a hivatás gyakorlására nem kedvező. A férjhez ment 346 nőhallgató közül csak 121, tehát 35% ment gyakorlati pályára, a 732 férhez nem ment nő közül pedig 528, tehát 72%. E ponton a legszembeszökőbb a nők egyetemi tanulmányának aggodalmas oldala. Valamennyi élő lénynek önfenntartása és fajfenntartása dolgában a természet munkamegosztással dolgozik. A nőnemű lénynek juttatja ebben a nehezebb szerepet. „A terhek ilyen igazságtalan megosztása fölött lehet panaszkodni, azonban a nőemancipáció akármilyen törekvése sem segíthet rajta. A mi emberi felfogásunk szempontjából hiába keresünk igazságosságot és az egyénre való tekintetet a természeti erők háztartásában. Itt minden a faj fenntartására irányul. A természet azonban nem követel munkát anélkül, hogy a megfelelő képességekkel való felszerelést meg ne adná. Minél tökéletesebb a női szervezet, minél nőbb a nő, annál kevésbé érzi a fajfenntartás terhét, mintilyent... Ellenben mindent, ami a természetes női hivatáson kívül esik vagy vele ellentétes, tehernek érez és vagy egészen elutasít, vagy ha a külső ok rákényszeríti, csak erejének aránytalan alkalmazásával s akkor is csak tökéletlenül, viszi végbe.“ Kétségkívül vannak nők, akik tanulmányaikat megerőltetés nélkül végzik. Ezek azonban férfias nők, úgy ahogy vannak nőies férfiak is. A legtöbb nő az intenzív tanulást kényszernek érzi, mert természetes hajlamai más irányúak. A megerőltető szellemi munka kedvezőtlen a testi fejlődésre (figyeljük csak meg egy leánygimnáziumi érettségi vizsgálaton a ványadt-sápadt, fejletlen testű, ideggyöngye hajadonokat!), aminek a szervezet egész életén keresztül kárát vállalja. Ez a testi elsilányulás legkárosabban éppen a szorgalmas és derék egyetemi nőhallgatóknál folytatódik, a vége: korai elhervadás, liliomhullás. „Minél nőiesebb egy leány természete, annál felületesebb és belsőleg kevésbé feldolgozott marad nála a tanult ismeretanyag“ (*Bumm*).

A női lélek sajátságai még nagyobb mértékben érvényesülnek aztán a gyakorlati pályán: a nagyobb ingerlékenység, a biológiai zavarokból folyó,

a munkát egyenlőtlené tevő erős hangulati diszpozíció, mely az ítélőképesség és az akaraterő változékonyságával is jár, s mindazok az egyéb sajátos női pszichikai jellegek, melyeket fentebb tüzetesen megvizsgáltunk. Az említett Bumm-féle statisztika, mely szerint az akadémikus képzettségű nők túlnyomó része pártában marad, mutatja, hogy ez a pálya a nők jó-részt megfosztja természetes élethivatásától. Akik pedig férjhez mennek s a gyakorlati pályán működnek, sehogysen tudják összhangba hozni pályájuk kötelességeit s anyai hivatásukat. Vagy hivatásuk, vagy családi életük szenved kárt, de mindenesetre maga a nő, aki kettős terhet is visel: a gyakorlati pálya és az anyai hivatás ránehezülő dualizmusa nemcsak külső életrendjét, hanem belső lelki nyugalmát is széttepi. Ez a tragikum nem a priori megszerkesztett ellenvetés a nők akadémikus pályája ellen, hanem szomorú valóság, melyről sokszor őszintén maguk is keservesen panaszkodnak. (V. ö. Adele Gerhard und Helene Simon: Mutterschaft und geistige Arbeit. 1901.) A férfi képtelen — mondják sokan — a családfenntartás gondját magára venni s ha a nő keresetével nem támogatja, akkor ez megőrli a férfit. Ez az okoskodás joggal megfordítható: ha a nő hivatali kötelességeinek is, meg anyai és háztartási gondjainak is lelkiismeretesen eleget akar tenni, akkor ez a kettős munka megőrli az asszonyt.

Igaz, hogy a mai, a világháborút követő gazdasági viszonyok között több nő esik el természetes hivatásától, mint a régi jobb időkben. De ezen az egyetemi tanulmány, mint fentebb az egyes pályákkal kapcsolatban láttuk, vajmi kevéset segít. Ha már a nők gazdasági szükségén segíteni kell, amint kell is, olyan pályák jöhetnek elsősorban szóba, amelyek a női természetnek jobban megfelelők s amelyeken a közösségre nézve hasznosabb működést fejthetnek ki, mint némely egyetemi végzettséget föltételező szellemi pályán. Továbbá szükség volna helyes házassági politikára, mindazoknak a társadalmi, gazdasági és erkölcsi feltételeknek kiküszöbölésére, melyek a házasságkötést gátolják. Ez persze rendkívül bonyolult társadalompolitikai kérdés, melynek talán egyik legfontosabb tényezője a kor mind lazább erkölcsi felfogása, a nőtlenség önző és kényelmes kalózszerűsége, a tiszta férfiúság hiánya. Ezen nem segíthetnek jogi intézkedések, hanem csak a lelkek benső átformálódása, mélyebb erkölcsi újjászületése.

Az egyetemeknek a jelzett keretekben nyitva kell állaniok a törekvő s arravaló nők előtt is. De a nők egyetemi tanulmánya ne legyen divat. Szerte kell foszlatni azt az illúziót, mintha az egyetemi stúdium magától biztosítana gazdasági önállóságot a nő számára, akkor, mikor a férfiak nagyrészt is a lateiner pálya szempontjából az egyetemek egyenest a B-lista számára képzik ki. Csonka-Magyarországon a férfi szellemi proletariátus mellett veszedelmesen növekszik az elégedetlen női szellemi proletariátus réme is. A magyar társadalom valóban a *top-heavy*nek nevezett amerikai játékfigurához lesz hasonlónak, mely — ólomból lévén a feje — az alsó rész teherbíróképességéhez képest túlnehéz a felső részében s mindig felfordul. Amikor azt hisszük, hogy már szilárdan áll, ismét csak eldül, feje lehúzza, lábai az égnek állnak. Társadalmi organizmusunknak máris aránytalanul nagy feje így túlnehézzé nőne s állandóan közel volna a veszedelem, hogy a nemzeti közösség egész szervezetét a felfordulásba rántja.

A gyakorlati pályán működő anya kettős munkaköre megesőkkeni a nő életerejét s aláássa a családi élet államalkotó erejét, mert hisz a

családi élet szolidaritása minden egyéb társadalmi és nemzeti szolidaritás alapja. Hogy a nőknek a szellemi pályákra való tódulása hová vezet, ennek a fejlődésnek irányvonalát a jövőre nézve nem kell képzeletből kihúznunk: hisz az *amerikai* állapotokban ez a vonal egy fél-századnyi távolságban számunkra már a valóságban előre meg van vonva. Amerikában 1910-ben a szellemi pályákon 430.000 nő s 828.000 férfi működött. Itt a nőuralom, a gynaikokratia, szinte dogmává lett — mondja *H. Münsterberg*, a nagy pszichológus —, melyhez éppúgy nem szabad nyúlunk, mint nálunk a férfi uralmához. „Ha Lincoln azt vélte, hogy az amerikai kormány a nép kormányja a népért a nép által, az amerikai társadalom ma azt hiszi: a nők által a nőkért“ (i. m. II. 287.). Itt már régen nem a házasság és anyaság a legtöbb művelt nő sajátos hivatása. Az eszmény az, hogy a nőnek, úgy mint eddig a férfinak, legyen saját élettartalma a házasságon kívül is: a házasság egyáltalán nincs már a centrumban. A fő az *önálló hivatás*, a házasság is csak eszköz lehet a nő-individuum emelésére. A nő és a férfi abszolút egyenlősége, minden természetsabta korlát ledöntésével, a kiindulópont mindenben. A házasság távolról sem a nő beteljesedése. Az amerikai nő kineveti a német asszonyt, kinek nyelve társalgás közben ilyesmire fordul: „Mein Mann denkt...“ (II. 298.). A házi gazdaság, a házi-asszonykodás a művelt nő előtt itt már egyáltalán nem jelent örömet, hanem csak szükséges rosszat, méltatlan és lealacsonyító valamit, amitől szabadulni akar. Így fejlődött ki Amerikában a családi hotel-rendszer, a boardinghouse-szerű élet: egy házban lakik egy tucat család, együtt étkezik, közös hallban, közös „családi tűzhelynél“ társalog. Ez a rendszer az intim családi életet elhomályosítja és elmechanizálja, a családi együvértartozás érzését lecsökkenti — de a nőt fölmenti a háztartás gondja alól s szabadjára engedi a családon kívüli hivatali pályája szempontjából. Mindez azonban a faj öngyilkossága. A bennszülött amerikaiak egyáltalán nem szaporodnak (csak bevándorlás útján). Ezért Münsterberg szerint elsősorban a nő szellemi túlfinomodása, ideges túlingereltsége a felelős. A bevándoroltaknál a természetes szaporodás 17,4%; azoknál, akiknek szülei már Amerikában születtek, csak 3,8%. Az igen művelt New-Hampshire-ben 10,4%-kal kevesebb születik a fehérek közt, mint meghal. Minthogy a nők önálló foglalkozásúak, a férfi elől elveszik az állást s az utóbbiak kevésbé tudnak házasságra lépni. A nő egyénileg emelkedik, de a családi élet és bensőség süllyed; az egyén szellemileg tökéletesedik, de a közösség károsodik. Az amerikai társadalom elfeminalizálódására jellemző, hogy 391.153 tanító(tanár)nője van 108.300 férfival szemben. A tanítás $\frac{3}{4}$ része a nőkre esik; a középiskolákban (tehát 18 éves fiúk tanításában is) 57,7% a nőtanár; a tanítóképzőkben 71,3%. Így nő fel az amerikai ifjúság túlnyomóan női felügyelet alatt. A nőknek a szellemi pályákon való vezető szerepe a közélet arculatán is mindjobban meglátszik. Kezd hiányozni belőle az erő és következetesség, ami a férfivezetésben inkább megvan. Seholy nincs annyi babona, teozófia, szektáriánus szellem és spiritiszta játék, de egyben hisztérikus nő, mint Amerikában. Amerika szellemi fejlődésének egyenletességét és nyugodtságát sokszor veszélyezteti a társadalmi és pedagógiai reformok terén a nők impresszionizmusa és erős sugalmazhatósága. Ha az egész nemzet szellemi kultúrája elnőiesedik — mondja Münsterberg — végül erőtlen lesz. A férfiak ellenhatása azonban Amerikában már erősen észlelhető. Az a kép, melyet az amerikai társadalmi élet több szempontból

a nőprobléma megoldásának elszűrésében élénk tár, óvatosságra int bennünket, kik még az ilyen irányú történeti alakulásnak kezdő fázisában élünk. A külföldi analógiák e fontos kérdés eldöntésében ne tévesszenek meg bennünket: irányelvünket csakis a magunk társadalmi feltételei szabhatják meg.

Az egyetemi nőkérdés nemcsak rideg gazdasági kérdés, hanem a kultúra kérdése is s mint ilyen, egyben *világnézeti probléma*. A világnézeti problémák eldöntésében pedig nem a valóság tényei döntenek elsősorban, hanem az értékek hierarchiájáról táplált meggyőződésünk, mely a lélek irracionális talajából fakad. Éppen ezért a különböző értékelések ritkán hozhatók közös nevezőre, ritkán vetíthetők az ész közös logikai síkjára. E téren a pro és kontra érveket eleve színezi, kisebb vagy nagyobb bizonyító erővel ruházza föl az egyén szemében a maga alapvető értékfelfogása, mely főképp az érzelmekből táplálkozik. Ezért oly nehéz a vita a nőkérdésről is. Mit tartok értékesebbnek: a családi életet-e, az ebből fakadó mély családi és nemzeti szolidaritást s a faj egészségét, vagy pedig az egyének gazdasági önállóságra való absztrakt jogát? — ezt szubjektív értékélményeink döntenek el. Egyszersmind azt is, hogy a kettő közül melyik semmisítheti meg a másikat: a családi élethez fűződő erkölcsi és nemzeti érték nyomhatja-e el a nők szabad gazdasági érvényesülésének jogát, vagy az utóbbinak, mivel értékesebb, legyen-e hatalma megbénítani az előbbit? Ugyancsak közrejátszik kérdésünk eldöntésében az az értékérzésünk, vajjon az elvont tudást becsüljük-e többre, mint a tetterős életet, az intellektualizmusnak hódolunk-e inkább, mint a szeretet és az akarat uralmának? Az ész racionalizáló hatalma imponál-e jobban, melyet ezért a nőkre is minden irányban ki szeretnénk terjeszteni, vagy az élet irracionális bensősége, melyet legalább a nőnél óhajtánánk lehető épségben megőrizni?

Az antik világ értékérzése a maga történeti föltételei között az utóbbi mellett döntött. Matrónáit ezzel a sírfelirattal tisztelte: *Domum servavit et lanam fecit* (igazgatta a házat és font). Mi már távol vagyunk ettől a nőeszménytől; de távol a középkori lovagvilág és a romantika rajongó nőkultuszától is. A mi értékelésünk bonyolultabbá vált: az erkölcsi és a gazdasági érték viaskodik bennünk. Aki a kettőt a valóságban kellő összhangba tudja hozni, az oldja meg a modern társadalom nőproblémáját.

Kornis Gyula.